

INCASSEREN EN BETALEN HET FINANCIËLE WEL EN WEE IN HET ACHTTIENDE-EEUWSE ZAFFELARE

Siger Zeischka

I. Inleiding

Dit artikel is gebaseerd op onze licentiaatsverhandeling. We wensen enkele interessante resultaten die het onderzoek aan het licht bracht voor te stellen. De opzet van de studie betrof een doorlichting van de achttiende-eeuwse platelandsmaatschappij vanuit vier invalshoeken, te weten: demografie, landbouw en huisnijverheid, financiële aspecten en materiële cultuur. Ook de onderlinge verwantschap tussen de onderscheiden variabelen maakte deel uit van het onderzoek. We kozen ervoor om in dit artikel enkele significante hoofdlijnen uit de financiële invalshoek¹ aan te brengen omdat dit een nog vrij onontgonnen studiegebied is.

Het concrete onderzoek werd opgevat als een 'microstudie', dit houdt in dat we een kleine geografische ruimte bestudeerden, in casu het dorp Zaffelare. Dit dorp ligt zo'n tien kilometer ten noord-oosten van Gent en op zo'n acht kilometer van Lokeren, de dichtstbijzijnde stad. Zaffelare maakte deel uit van de kasselrij Oudburg en grensde in het oosten aan het Land van Waas. Het heerlijke gezag hoorde er toe aan de Sint-Pietersabdij die er van oudsher vele gronden in bezit had. Gedurende de Nieuwe Tijden kende Zaffelare een vrij 'onopvallende' ontwikkeling. Het bevolkingsaantal schommelde tot diep in de tweede helft van de zeventiende eeuw rond de 1500 zielen. Na een scherpe inzinking begin jaren 1680 – toen het dorp tengevolge van de oorlogen van Lodewijk XIV nog slechts 1200 inwoners telde – volgde een langzaam herstel. Pas na 1760 werd het oude 'bevolkingsplafond' doorbroken; vrij laat in vergelijking met de algemene Vlaamse trend. Op agrarisch gebied wijkt Zaffelare niet of nauwelijks af van de gangbare verhoudingen. Het kleinbedrijf overheerste en het belang ervan nam in de achttiende eeuw nog toe, gecombineerd met een lichte intensivering van de huisnijverheid. Ook andere variabelen (de verhouding tussen pachtgronden en gronden in eigendom, de geteelde gewassen, de veeteeltbezetting en het landbouwalaam) lieten duidelijke

¹ Hiervoor baseren we ons op de onderzoeksresultaten uit het vierde deel van onze verhandeling, Deel IV: Financiële en monetaire patronen te Zaffelare (1705-1794), pp 223-293 in: S. Zeischka, *Strukturen en leefpatronen aan het einde van het Ancien Régime. Zaffelare in de achttiende eeuw: een sociaal-economische analyse op basis van staten van goed, Gent, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2001, 536 p.*

SIGER ZEISCHKA

lijk zien dat Zaffelare weinig verschilde van de algemene situatie in Vlaanderen².

Alvorens enkele onderzoeksresultaten aan te brengen wijzen we eerst nog even op de gebruikte bronnen. In hoofdzaak betrof het Staten van Goed, ook wel boedelbeschrijvingen genoemd. Boedelbeschrijvingen zijn bekende bronnen en kunnen voor verschillende analyses gebruikt worden. Ook voor onze analyse is dit soort bron van grote waarde gebleken. Een mooie beschrijving van wat deze bronnen inhouden wordt aangereikt door C. Schelstraete en mede-auteurs. Een 'staat van goed' was een officieel document dat werd opgemaakt bij het overlijden van een erfflater als er onder de erfgenamen minderjarigen of in zeldzame gevallen, gebrekkigen (o.a. blinden) of zwakzinnigen (o.a. debielen) waren. De akte werd gesteld door een prijzer en griffier in opdracht van de deelvoogd van de wezen. Ze bestaat uit een minutieuze beschrijving van alle roerende en onroerende bezittingen en schulden van de overledene en uit een berekening van het deel dat aan de wees of de wezen toekomt. De aanwezigheid van verwanten van beide partijen (van de langstlevende echtgeno(o)t(e) en van de wees/wezen) moest een garantie vormen voor een eerlijke en correcte afhandeling van zaken³.

Ondanks de vele mogelijkheden die deze bron schept, dient men wel enkele valstrikken te vermijden. Een eerste kritiek betreft de personen van wie een staat werd opgemaakt. De staten van goed brengen niet alle gezinnen in beeld. Ongehuwden, kinderloze echtparen, echtparen waarvan de kinderen reeds meerderjarig of gehuwd zijn en weduwen en weduwenaren komen niet in de bronnen voor. We krijgen dus geen zicht op de totale bevolking. Ook allerarmsten blijven buiten het bereik van de boedelbeschrijvingen. Voor de armsten was het al een hele opgave om in de begrafeniskosten te voorzien zodat er geen geld over bleef om het opstellen van een staat te bekostigen⁴. Voorts kunnen we opmerken dat testamentaire beschikkingen het opstellen van een staat overbodig maakten.

Ook andere kritieken op de staten zijn van belang willen we de bekomen onderzoeksresultaten enigszins correct inschatten. Men moet er rekening mee houden dat de documenten werden opgesteld met de bedoeling het deel van

² S. Zeischka, op cit, pp 21-222; zie ook het werk van L. Dekezel, *Structuur en conjunctuur van het grondbezit te Zaffelare (1748-1859)*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1985, 713 p.

³ C. Schelstraete, H. Kintaert en D. De Ruyck, *Het einde van de onveranderlijkheid. Arbeid, bezit en woonomstandigheden in het Land van Nevele (17de en 18de eeuw)*, Nevele, Heemkundige Kring, 1986, p 15-16.

⁴ M. Boone, *de Gentse staten van goed als bron voor de kennis van de materiële cultuur: mogelijkheden en beperkingen (late Middeleeuwen en vroeg moderne tijden)*, in: F. Daelemans, *Bronnen voor de geschiedenis van de materiële cultuur: Staten van Goed en testamenten*, p 52.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

het patrimonium te bepalen dat aan de wezen toekwam. Onroerende bezittingen die erfachtig aan de langstlevende echtgeno(o)t(e) toekwamen, bleven onverdeeld in het bezit van deze laatste en werden niet bij het sterfhuis gerekend⁵. Derhalve werden ze dan ook niet in de boedelbeschrijvingen genoemd.

Nu onderzoeksopzet, onderzoekskader en bron zijn voorgesteld kunnen we overgaan tot het aanreiken van de resultaten. Vooraf geven we wel nog even mee welke bedrijven we onderzochten. Voor elke bestudeerde periode (begin (1705-1714), midden (1745-1754) en einde (1785-1794) van de achttiende eeuw) onderzochten we 45 boedelbeschrijvingen. Daaronder bevonden zich telkens 41 landbouwbedrijven. Na berekening van de bedrijfsoppervlakte deelden we deze in in kleine (tot 2 ha), middelgrote (tussen 2 en 5 ha) en grote bedrijven (vanaf 5 ha). In onderstaande tabel geven we per periode het aantal van dergelijke bedrijven weer⁶.

Tabel 1.1: aantal onderzochte landbouwbedrijven per bedrijfscategorie per periode

	1705-1714	1745-1754	1785-1794
Klein	17	23	26
Middelgroot	16	13	10
Groot	8	5	5
Totaal	41	41	41

Vooreerst gaan we nader in op de vermogens van de landbouwers (vermogen als som van al wat 'batelijk' is). Nadien behandelen we de kosten (allerhande schulden en betalingen). Het logische vervolg is het saldovermogen (baten verminderd met kosten). Tot slot gaan we even dieper in op leningen en renten teneinde een zicht te krijgen op kredietverschaffing op het achttiende-eeuwse platteland.

⁵ C. Schelstraete ea, op. cit., p 17.

⁶ Voor de grenzen tussen de onderscheiden bedrijfscategorieën: zie ondermeer: L. De Kezel, op. cit., p 207; G. Van der Hertem, Een onderzoek naar de materiële leefwereld in een plattelandsgemeenschap. Casus: Melsele in de 17de en 18de eeuw, Gent, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1999, p 45 en S. Zeischka, op. cit., p 85-95.

II. De vermogens

De nominale vermogens

Om het vergelijken gemakkelijk te houden namen we dezelfde vermogensklassen over als in de studie van G. Van der Hertten over Melsele⁷. Dit houdt in dat de laagste vermogensklasse een maximaal vermogen had van 100 ponden Vlaams. De middengroep had een vermogen tussen de 100 en 300 ponden Vlaams. Wie meer had behoorde tot de rijkste vermogensklasse. Het vermogen berekenen we als de som van de waarde van alle roerende en onroerende goederen die we in de boedelbeschrijvingen terugvonden.

Bij de berekening van de nominale vermogens werd de 'landprijzije'⁸ niet meegerekend. We willen vertekeningen vermijden. Deze zouden zich kunnen voordoen omdat een landprijzije van een onbezaaid stuk akker natuurlijk veel lager ligt dan van een akker die geoogst dient te worden. De toevalsfactor die verscholen zit in dit tijdsaspect wensen we dan ook weg te cijferen. De vermogens werden dus berekend als de som van de waarde van de volledige inboedel (huisraad, bedrijfsuitrusting, vee,...), de te ontvangen schulden, pachtsommen en renten, de 'contante penningen' (het cashgeld dat men in huis had) en de waarde van kledij, juwelen, etc. In de onderstaande tabel geven we voor alle perioden weer hoeveel bedrijven er onder de drie vermogensklassen vielen. We geven eveneens de samenstelling van deze vermogensklassen weer. Telkens staan twee cijfers tussen haakjes vermeld. Dit zijn percentages. Het eerste werd berekend ten opzichte van het aantal bedrijven in een vermogensklasse ('horizontaal lezen') en het tweede ten opzichte van het aantal bedrijven binnen de bedrijfscategorie ('verticaal lezen'). In de kolom 'alle bedrijven' duiden de percentages op het aandeel van de vermogensklasse binnen het totale aantal bedrijven.

⁷ G. Van der Hertten, op. cit., p 147.

⁸ De makers van de boedelbeschrijvingen namen deze rubriek steeds in de staten op: hierin wordt namelijk vermeld wat op het veld stond ten tijde van het overlijden van de erflater en hoeveel dit waard was. Het voorkomen van een dergelijke landprijzije wijst dus op landbouwactiviteiten.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Tabel 2.1: aandeel van landbouwbedrijven in de verschillende vermogensklassen, absoluut en procentueel (tussen haakjes)

Periode	Vermogensklasse	Alle bedrijven	Klein	Middelgroot	Groot
1705	0-100 £ Vl.	25 (61)	14 (56/82)	10 (40/63)	1 (4/13)
-	100-300 £ Vl.	14 (34)	3 (21/18)	6 (43/37)	5 (36/62)
1714	> 300 £ Vl.	2 (5)	-	-	2 (100/25)
1745	0-100 £ Vl.	31 (76)	20 (65/87)	10 (32/77)	1 (3/20)
-	100-300 £ Vl.	5 (12)	3 (60/13)	1 (20/8)	1 (20/20)
1754	300 £ Vl.	5 (12)	-	2 (40/15)	3 (60/60)
1785	0-100 £ Vl.	17 (41)	15 (88/58)	2 (12/20)	-
-	100-300 £ Vl.	17 (41)	10 (59/38)	6 (35/60)	1 (6/20)
1794	300 £ Vl.	7 (18)	1 (14/4)	2 (29/20)	4 (57/80)

Vooreerst gaan we in op de algemene evolutie die we kunnen achterhalen voor alle bedrijven. De opvallendste beweging is de aangehouden groei van de hoogste vermogensklasse, hoewel deze in de tweede helft van de eeuw minder sterk was dan vóór 1750. Voor de andere twee vermogensklassen stellen we vast dat het aandeel van de laagste klasse gevoelig toenam in de eerste helft van de eeuw, de middenklasse nam af. Nadien deed zich de omgekeerde evolutie voor: de laagste klasse nam bijzonder sterk af, ten voordele van de middenklasse. We kunnen dus besluiten dat de achttiende eeuw op financieel gebied in twee delen kan opgesplitst worden. Een polarisering van de nominale vermogens deed zich in de eerste helft van de eeuw voor (mogelijk de naweeën van de zeventiende-eeuwse crisis), nadien volgde een algemene verbetering en was de opbouw iets evenwichtiger.

Ten tweede gaan we in op de vermogens-evolutie per bedrijfscategorie. De resultaten van de grote bedrijven dienen met grote omzichtigheid benaderd te worden. Deze groep telt voor de drie periodes slechts 8, 5 en 5 bedrijven. Voor kleine en middelgrote bedrijven waren de veranderingen in het nominaal vermogen gelijklopend. Doorheen de eerste helft hadden steeds meer huishoudens een vermogen dat kleiner was dan 100 £ Vlaams. Nadien vergrootten de vermogens zodat steeds meer huishoudens over een vermogen van meer dan 100 £ Vlaams konden beschikken. Opvallend is wel dat deze stijging het sterkst was onder de middelgrote bedrijven. Zij waren ook de meest actieven wat het kopen van gronden betreft⁹. We geven het gemiddelde nominale vermogen binnen een vermogensklasse mee, zowel voor alle bedrijven als voor

⁹ De Kezel, op. cit., pp 327-332; zie ook: S. Zeischka, op. cit., p 113.

SIGER ZEISCHKA

elke bedrijfscategorie afzonderlijk. De waarden zijn groten Vlaams, tussen haakjes staat de tegenwaarde in £ Vlaams (afgerond).

Tabel 2.2: gemiddelde nominale vermogens volgens vermogensklassen, in groten Vlaams

Periode	Vermogenskl.	Alle bedrijven	Klein	Middelgroot	Groot
1705	0-100 £ Vl.	12635 (53)	10604 (44)	14831 (61)	19092 (80)
-	100-300 £ Vl.	37724 (157)	38862 (161)	35479 (148)	39735 (166)
1714	300 £ Vl.	76789 (320)	-	-	76789 (320)
1745	0-100 £ Vl.	15281 (64)	11227 (47)	15281 (64)	2145 (9)
-	100-300 £ Vl.	43358 (181)	41024 (171)	34489 (144)	59229 (247)
1754	300 £ Vl.	101669 (423)	-	83035 (345)	114091 (475)
1785	0-100 £ Vl.	12297 (51)	12212 (51)	12938 (54)	-
-	100-300 £ Vl.	41487 (173)	44838 (187)	32433 (135)	62307 (256)
1794	300 £ Vl.	219665 (915)	107957 (449)	149629 (623)	282593 (1177)

We berekenden de vermogens ook via de andere benadering, per bedrijfscategorie.

Tabel 2.3: gemiddelde nominale vermogens volgens bedrijfscategorie, in groten Vlaams

Periode	Klein	Middelgroot	Groot	Alle bedrijven
1705-1714	15591	22574	46418	24331
1745-1754	15114	27182	80729	26942
1785-1794	28443	51973	238536	59803

Hoewel dus de laagste vermogensklasse toenam, werden de huishoudens die hieronder vielen globaal genomen zeker niet armer. Voor het gemiddelde van alle 41 bedrijven werd trouwens een continue stijging opgemeten. Deze was vrij zwak in de eerste helft van de eeuw, in de vijftig jaar die volgden zou het gemiddelde vermogen van een Zaffelaars landbouwersgezin meer dan verdubbeld zijn! Het verschil tussen de kleine en middelgrote bedrijven springt dadelijk in het oog. De kleine namen na veertig jaar stabiliteit de trap (hun nominale vermogen steeg na 1750 met circa 40 %); de middelgrote stapten in de lift (hun vermogens namen met maar liefst meer dan 90 % toe). Over de evolutie van de grote bedrijven blijven we voorzichtig vanwege het geringe aantal bestudeerde gevallen. Toch deed zich ook hier in de volledige achttiende eeuw een gevoelige vermogenstoename voor.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Vergelijking van de Zaffelaarse vermogens met andere gemeenten

G. Van de Hertten bracht in haar studie over de vermogens van de Melseelse landbouwers de volgende verdeling tussen de vermogensklassen aan het licht. We gaven reeds aan dat de vermogensklassen identiek zijn aan deze die wij gebruikten. Het is evenwel niet bekend of ook in deze studie de landprijzen werden meegerekend.

Tabel 2.4: procentuele verhouding tussen de verschillende vermogensklassen van de Melseelse landbouwers (in procenten)¹⁰

	1680-1692	1740-1748	1780-1792
< 100 £ VI.	50	53,84	18,46
100-300 £ VI.	32,26	23,08	44,62
> 300 £ VI.	17,74	23,08	36,92

De evolutie van de verscheidene vermogensklassen is net dezelfde als deze in Zaffelare. De laagste klasse kende een uitbreiding in de eerste helft van de achttiende eeuw. Deze was te Melsele wel een stuk zwakker dan te Zaffelare. Nadien nam het aandeel van de klasse zienderogen af. De daling was sterker in Melsele dan in Zaffelare. Ook de andere twee vermogensklassen vertonen in de beide lokaliteiten dezelfde kenmerken. In beide plaatsen nam de middenklasse eerst af, na 1750 steeg ze niet onaanzienlijk. Zowel in Melsele als te Zaffelare steeg het aandeel van de hoogste vermogensklasse voortdurend. Deze gelijkenissen nemen niet weg dat er toch een belangrijk niveauverschil tussen Melsele en Zaffelare blijft bestaan. Het aandeel van de laagste vermogensklasse was gevoelig groter in Zaffelare. We wijzen erop dat de sterkere aanwezigheid van grote landbouwbedrijven te Melsele een invloed kan hebben op dit niveauverschil.

Met de evolutie te Nevele kunnen we niet vergelijken; de auteurs namen de hele achttiende eeuw samen in een doorsnede. Toch komen ook zij tot de (logische) bevinding dat de welvaart van de boeren steeg naarmate de bedrijfsoppervlakte toenam¹¹.

Analyse van de vermogens

Hierboven bekeken we de waarde en evolutie van de vermogens. Deze kunnen we nog verder analyseren. Waaruit bestonden de vermogens? Werd het grootste aandeel gevormd door de waarde van de inboedel? Wat is de beteke-

¹⁰ G. Van de Hertten, op. cit., p 149.

¹¹ C. Schelstraete ea, op. cit., p 82.

SIGER ZEISCHKA

nis van de uitgiften van 'crouiserende obligaties'? We richten onze aandacht op dit onderwerp en brengen enkele onderzoeksresultaten aan. We kunnen deze problematiek op twee manieren benaderen: de eerste voert de analyse door per bedrijfspcategoric, de andere per vermogensklasse. Wegens tijdsgebrek was het enkel mogelijk de eerste werkwijze toe te passen.

De vermogens definieerden we eerder als de som van de waarde van de inboedel, de te ontvangen pachten, renten en schulden plus de contante penningen (C.p.) en de waarde van kledij, juwelen, lijnwaden en dergelijke. In de eerste periode (1705-1714) worden de kleren en juwelen niet apart geprijsd, in de twee andere soms. We nemen dus noodgedwongen het huisraad samen met de kledij en juwelen. Vooreerst geven we het aantal huishoudens per bedrijfspcategoric dat op de verscheidene batelijke posten kon steunen.

Tabel 2.5: aanwezigheid van batelijke posten per bedrijfspcategoric, absoluut en procentueel (tussen haakjes)

Periode	Bedrijfspcategoric	Inboedel	Rente	Pacht	C.p.	Schulden
1705	Klein	16 (94)	1 (6)	4 (24)	8 (47)	13 (76)
-	Middelgroot	16 (100)	4 (25)	4 (25)	8 (50)	13 (81)
1714	Groot	7 (87)	-	1 (12)	3 (37)	8 (100)
1745	Klein	22 (96)	1 (4)	2 (9)	20 (87)	16 (70)
-	Middelgroot	13 (100)	2 (15)	4 (31)	10 (100)	11 (85)
1754	Groot	4 (80)	3 (60)	3 (60)	4 (80)	4 (80)
1785	Klein	22 (85)	4 (15)	5 (19)	21 (81)	22 (85)
-	Middelgroot	10 (100)	10 (100)	3 (30)	10 (100)	8 (80)
1794	Groot	5 (100)	5 (100)	4 (80)	5 (100)	5 (100)

Bijna iedereen had baten uit de inboedel. Indien dit niet het geval was, dan lag dit aan het feit dat in de staten de 'venditie'-opbrengsten vermeld waren. Wanneer beide ouders overleden of wanneer een weduwe of weduwnaar met kinderen overleed, werd alles openbaar verkocht. We vinden dan geen sporen terug van de inboedel maar wel van de 'venditie'. Inkomsten uit renten kwamen eerder zelden voor op kleine bedrijven. Ze gaven dus niet zoveel renten uit wat betekent dat ze geen grote geldschietters waren. Middelgrote en grote bedrijven daarentegen traden na 1745 zeer regelmatig als kredietverschaffers op. Rond 1790 had elk van deze bedrijven nog rentebetalingen tegoed. Cashgeld kwam in alle lagen van de bevolking in ruime meerderheid voor, net als diverse te ontvangen schulden. Hieronder geven we aan hoe groot de gemiddelde waarde van elk van de verschillende componenten was.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

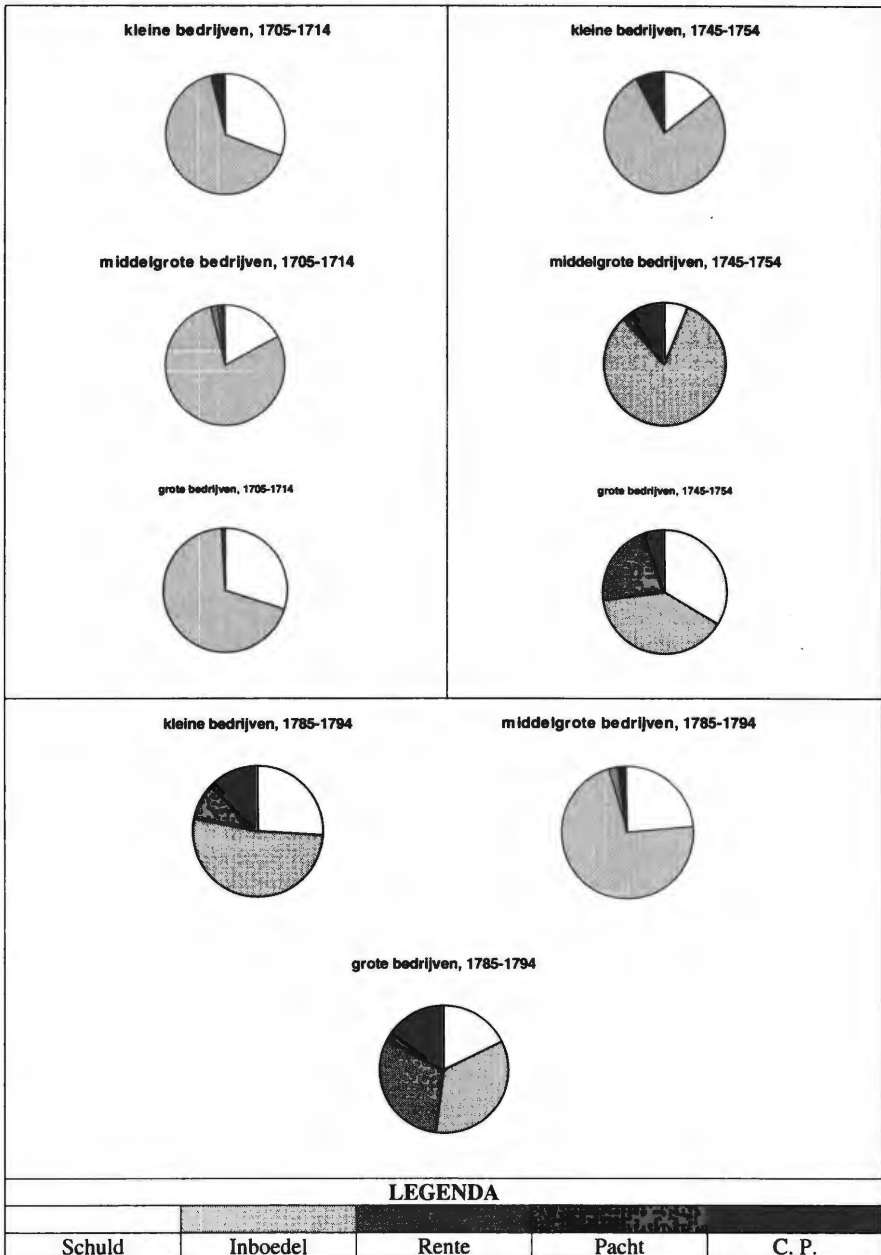
Tabel 2.6: gemiddelde waarde van de batelijke posten per bedrijfscategorie, in groten Vlaams

Periode	Bedrijfscategorie	Inboedel	Rente	Pacht	C.p.	Schulden
1705	Klein	10169,9	54,1	84	462,2	4821
-	Middelgroot	17749,2	442,5	244,1	202,2	3936,5
1714	Groot	32113,2	-	30	298,2	13976,7
1745	Klein	11695	20,8	22	1144	2230,7
-	Middelgroot	22224,5	720,2	306,5	2245,9	1685,6
1754	Groot	31683,4	17728,6	775,6	3500,4	27041,8
1785	Klein	14773,8	2631,5	306,9	3275	7455,9
-	Middelgroot	37369,5	1151	85,6	999,7	12367,7
1794	Groot	81514,2	72948,2	6144,4	35727,6	42201,6

Opnieuw laten zich uit deze nominale waarden enkele waardevolle inzichten destilleren. Bekijken we de nominale waarde van de inboedel (huisraad, vee, bedrijfsuitrusting, kledij,...) dan laat de eerste helft van de achttiende eeuw slechts een kleine stijging zien. Een veel sterkere stijging deed zich voor na 1750, vooral bij de middelgrote en grote bedrijven. Op de kleine bedrijven is de stijging veel gematigder. Ook de nominale waarde van andere bronnen van inkomsten steeg naarmate de achttiende eeuw vorderde. Om de verhouding tussen deze verschillende componenten en om het gewicht van elke component binnen het vermogen beter te kunnen inschatten, werd voorgaande tabel door middel van enkele diagrammen gevisualiseerd.

SIGER ZEISCHKA

Grafiek 2.1: aandeel van de verschillende baten in de vermogens

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

In de vroegste periode, 1705-1714, stellen we een duidelijk overwicht vast van de waarde van de inboedel. Ongeveer twee derde van de waarde van het vermogen kwam van het bezit in de vorm van huisraad, kledij, vee, bedrijfsuitrusting,... Wat overbleef werd voornamelijk ingevuld door de schulden die de erflater nog te ontvangen had. Cash geld, te ontvangen renten en pachten zijn van een te verwaarlozen belang. Zeer opvallend is de merkwaardige gelijkens tussen de vermogensopbouw van de verschillende bedrijfscategorieën. Welk bedrijf men ook had, de inboedel en de te ontvangen schulden bepaalden de grootte van het vermogen.

Nadien deden zich enkele opmerkelijke wijzigingen voor. In de periode rond 1750 bleef het overwicht van de inboedel binnen het vermogen onaangetast. Onder kleine en middelgrote bedrijven nam het zelfs enigszins toe. Het relatieve belang van de te ontvangen schulden nam echter af ten voordele van een toename van het belang van contant geld. Ook het belang van renten nam toe, zij het uiterst licht. Opnieuw wensden we aan de resultaten van de grote bedrijven geen zeer grote betrouwbaarheid te hechten. De veranderingen die in de eerste helft van de eeuw optraden, zetten zich nadien nog duidelijker door. De inbreng van de inboedel in het vermogen nam af. Inkomsten uit de uitgave van renten en een toename van de hoeveelheid contant geld vulden de vrijgekomen ruimte op. Op de kleine en middelgrote bedrijven nam ook de inbreng van de te ontvangen schulden toe. De inkomsten uit het verpachten van gronden bleven onbelangrijk, het verpachten van gronden had binnen de bedrijfsvoering een vrij klein belang¹². Dit weerspiegelt zich dus in het kleine aandeel van pachtinkomsten onder de bevolking. We wensden er wel op te duiden dat een afname van het belang van de inboedel niet duidt op een afname van de waarde. Deze steeg, zo stelden we eerder. Het toont wel aan dat de toename van de andere vermogenscomponenten veel sterker was dan die van de inboedel.

III. De kosten/schulden

De studie van de kosten heeft hetzelfde stramien als de vermogens die we zoëven bestudeerden. We gaan dus eerst in op de grootte van de kosten en de positie van de verschillende bedrijfscategorieën. Nadien ontleden we de kosten in diverse componenten.

Vooraf dienen we de lezer evenwel op een belangrijk gegeven te wijzen, voortkomend uit de eigenheid van de bron. De uitgaven die in de boedelbeschrijvingen staan vermeld, hebben zowel betrekking op uitgaven voor het landbouwbedrijf (bijvoorbeeld het inhuren van extra arbeidskrachten of het betalen van grondpachten) als op privé-uitgaven die als zodanig (in bedrijfsecono-

¹² S. Zeischka, op. cit., pp 122-125.

SIGER ZEISCHKA

misch opzicht) weinig met het bedrijf te maken hebben (bijvoorbeeld begrafenis-kosten). Ook nog niet betaalde belastingssommen worden onder de schulden vermeld. Het is dus belangrijk te weten dat bedrijf en huishouden niet van elkaar gescheiden zijn. Wat in onze analyse aan bod komt is het geheel, het huishouden als economisch geheel waaronder alle uitgaven en inkomsten vallen. Vandaar ook dat *bedrijfskosten* en huishoudelijke *schulden* samen genomen zijn; gemakshalve houden we het bij de term 'kosten', al is deze term niet honderd procent juist. Verder is het ook van fundamenteel belang dat veel bedrijfsonkosten in de staten van goed niet voorkomen. Zo worden paarden wel opgenomen en geprijsd (en dus in de baten meegerekend) maar wat het kost om paarden te bezitten en te onderhouden komt niet aan bod!

De nominale kosten

Net zoals bij de vermogens bekijken we ook hier de grootte van de schulden op de twee wijzen die mogelijk zijn: per 'klasse' en per bedrijfscategorie. We nemen wel een andere indeling. We gaan er immers vanuit dat men in de meeste gevallen minder kosten dan baten had, zoniet was men failliet. We stellen drie 'kostenklassen' voor: de huishoudens met de minste kosten kwamen in de klasse 0-50 £ Vlaams, een tweede klasse is deze van 50-150 £ Vlaams, de laatste klasse omvat de huishoudens met meer dan 150 £ schulden. De tabel is op dezelfde manier te lezen als deze bij de bespreking van de vermogens, dit wil zeggen: het eerste getal binnen de haakjes is het percentage dat werd berekend ten opzichte van het aantal bedrijven in een kostenklasse ('horizontaal lezen'); het tweede ten opzichte van het aantal bedrijven binnen de bedrijfscategorie ('verticaal lezen'). In de kolom van alle bedrijven duiden de percentages op het aandeel van de kostenklasse binnen het totale aantal bedrijven.

Tabel 3.1: aandeel van landbouwbedrijven in de verschillende kostenklassen, absoluut en procentueel (tussen haakjes)

Periode	Kostenklasse	Alle bedrijven	Klein	Middelgroot	Groot
1705	0-50 £ Vl.	8 (19,5)	7 (87/41)	1 (13/6)	-
-	50-150 £ Vl.	20 (48,7)	6 (30/35)	13 (65/81)	1 (5/12)
1714	150 £ Vl.	13 (31,8)	4 (31/24)	2 (15/13)	7 (54/88)
1745	0-50 £ Vl.	19 (46,3)	14 (74/61)	5 (26/38)	-
-	50-150 £ Vl.	16 (39,0)	9 (56/39)	5 (31/38)	2 (12/40)
1754	150 £ Vl.	6 (14,7)	-	3 (50/24)	3 (50/60)
1785	0-50 £ Vl.	20 (48,8)	17 (85/65)	2 (10/20)	1 (5/20)
-	50-150 £ Vl.	12 (29,8)	6 (50/23)	5 (42/50)	1 (8/20)
1794	150 £ Vl.	9 (22)	3 (33,3/12)	3 (33,3/30)	3 (33,3/60)

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Een betekenisvolle conclusie betreft opnieuw de middelgrote bedrijven. Algemeen genomen neemt het aandeel van de kostenklasse van minder dan 50 £ Vlaams toe doorheen de achttiende eeuw. Globaal gezien kunnen we dus stellen dat steeds meer landbouwers minder kosten maakten. Net niet de helft van alle bedrijven had minder dan 50 £ Vlaams schuld. Dit was slechts 19 % in 1710. De sterkste toename van de lagere klasse deed zich wel voor in de eerste helft van de eeuw. In zekere zin kan deze trend zelfs voor de grote bedrijven gelden. Een uitzondering zijn echter opnieuw de middelgrote bedrijven. Steeds minder van deze bedrijven slaagden erin om minder dan 50 £ Vlaams schuld te hebben. Of de lening- en rentelasten daar verantwoordelijk voor zijn achterhalen we verder. We bekijken eerst de gemiddelde nominale waarde van de kosten, andermaal in groten Vlaams (tegenwaarde in £ vlaams staat tussen haakjes)

Tabel 3.2: gemiddelde nominale kosten volgens kostenklassen, in groten Vlaams

Periode	Kostenklasse	Alle bedrijven	Klein	Middelgroot	Groot
1705	0-50 £ VI.	7524 (31)	7458 (31)	7984 (33)	-
-	50-150 £ VI.	21249 (89)	17456 (73)	22803 (95)	23800 (99)
1714	150 £ VI.	73739 (307)	79925 (333)	42437 (179)	79147 (330)
1745	0-50 £ VI.	6738 (28)	6285 (26)	8007 (33)	-
-	50-150 £ VI.	18898 (79)	15877 (66)	20914 (87)	27455 (114)
1754	150 £ VI.	63343 (264)	-	54481 (227)	72204(301)
1785	0-50 £ VI.	5044 (21)	4457 (19)	9121 (38)	6872 (29)
-	50-150 £ VI.	24977 (104)	23494 (98)	26983 (112)	23845 (99)
1794	150 £ VI.	62356 (260)	64240 (268)	59198 (247)	72631 (303)

Globaal genomen daalde de nominale waarde van de gemiddelde kosten binnen een klasse. Deze beweging versterkt de vorige waar we tot de bevinding kwamen dat een toenemend aandeel van de bevolking onder de 50 £ Vlaams schuldig was. Uitzondering zijn opnieuw de middelgrote bedrijven. De kosten stijgen er bijna continu, hoewel dit na 1750 ook bij de kleine bedrijven in de hogere kostenklassen (deze namen echter in belang wel af!) het geval was. De nominale kostenstijging versterkt de eerder vastgestelde beweging van een toename van de klassen met een hogere schuld. Er blijkt dus een uiteengroeien van de kleine en grote bedrijven aan de ene kant en de middelgrote bedrijven aan de andere kant. Op de middelgrote bedrijven moet de hoeveelheid schulden vrij omvangrijk zijn toegenomen. Of we deze trend ook vaststellen wanneer we de benadering langs bedrijfscategorieën volgen blijkt uit de volgende tabel, opnieuw in groten Vlaams.

SIGER ZEISCHKA

Tabel 3.3: gemiddelde nominale kosten volgens bedrijfscategorie, in groten Vlaams

Periode	Klein	Middelgroot	Groot	Alle bedrijven
1705-1714	28038	24331	72229	35214
1745-1754	10039	23696	54304	19767
1785-1794	15748	33075	49722	24118

Meteen komt een ander beeld tevoorschijn. Voor 1750 daalde de omvang van de kosten in alle bedrijfscategorieën, zeer zwakjes evenwel onder de middelgrote bedrijven. Na 1750 steeg ze opnieuw, uitgezonderd op de grote bedrijven. In groten uitgedrukt was de toename op de middelgrote bedrijven na 1750 dubbel zo groot als deze op de kleine. Toch is de toename, relatief gezien, ongeveer even groot, namelijk 50 %. Het feit dat het hier om rekenkundige gemiddelden gaat, kan een rol spelen in dit vrij ongenueanceerde resultaat. De 'kostenklassmethode' lijkt ons veel beter.

Analyse van de kosten

Waaruit bestonden de kosten? We trachten de kosten enigszins te analyseren. Over de nominale omvang hadden we het zonet, waar men geld aan gaf is nu aan de beurt. We waarschuwen wel voor een verkeerde beeldvorming. Ruim de helft van het gezinsinkomen werd aan voeding besteed. Daar vele landbouwers (gedeeltelijk of helemaal) van hun eigen veldopbrengsten leefden, vinden we deze uitgaven niet terug in de boedelbeschrijvingen. Wat wij bestuderen is de 'restfractie' van de gezinsuitgaven!

De kosten bestonden steeds uit vijf 'soorten': de te betalen pachten, aangegane renten, belastingen, begrafeniskosten van de erflater en nog een reeks van diverse schulden (D.S.). We houden het op dezelfde aanpak zoals bij de analyse van de vermogens. In de volgende tabel staat uitgedrukt hoeveel bedrijven nog een bepaalde soort kost dienden te betalen. Tussen haakjes staan procenten ten opzichte van het aantal bedrijven in een bedrijfscategorie.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Tabel 3.4: aanwezigheid van de verschillende soorten kosten per bedrijfscategorie, absoluut en procentueel (tussen haakjes)

Periode	Bedrijfscategorie	Belasting	Rente	Pacht	Begravenis	D. S.
1705	Klein	16 (94)	9 (53)	11 (65)	16 (94)	17 (100)
-	Middelgroot	16 (100)	11 (69)	13 (81)	16 (100)	16 (100)
1714	Groot	8 (100)	8 (100)	8 (100)	7 (87)	8 (100)
1745	Klein	21 (91)	11 (47)	16 (69)	22 (95)	23 (100)
-	Middelgroot	13 (100)	6 (46)	11 (84)	12 (92)	13 (100)
1754	Groot	5 (100)	1 (20)	5 (100)	5 (100)	5 (100)
1785	Klein	17 (65)	11 (42)	15 (58)	21 (81)	26 (100)
-	Middelgroot	10 (100)	10 (100)	9 (90)	10 (100)	10 (100)
1794	Groot	3 (60)	2 (40)	3 (60)	5 (100)	4 (80)

Enkele krachtlijnen kunnen zo uit deze tabel worden gehaald. De vraag naar geld daalde in de eerste helft van de eeuw. Rond 1710 had nog een ruime meerderheid van de bedrijven geld via een rente verkregen. In het midden van de eeuw was dit een minderheid geworden en dit in alle bedrijfscategorieën. Na 1750 bleef de vraag naar kapitaal beperkt, althans onder de kleine en grote bedrijven. Een enorme vraagstijging vond plaats onder de middelgrote bedrijven. Allemaal hadden ze rond 1790 één of meerdere renten. De geldhonger liet zich dus het meest voelen in de middens die het actiefst gronden opkochten. Dit gaven we al eerder mee.

De implosie van het pachten vinden we hier enkel in de kleine bedrijven terug. Merklijk minder staten uit deze groep bevatten te betalen pachtssommen rond 1790¹³. Over de andere soorten kosten kunnen we vrij kort zijn. In een ruime meerderheid van de boedelbeschrijvingen werden aanduidingen omtrent begrafeniskosten (de zogenaamde *'funeraillen'*) en belastingen teruggevonden. De 'diverse schulden' kwamen in bijna alle staten voor. Hierop volgend geven we de gemiddelde nominale waarden van de kosten, in groten Vlaams uitgedrukt, aan.

¹³ S. Zeischka, op. cit., pp 101-110.

SIGER ZEISCHKA

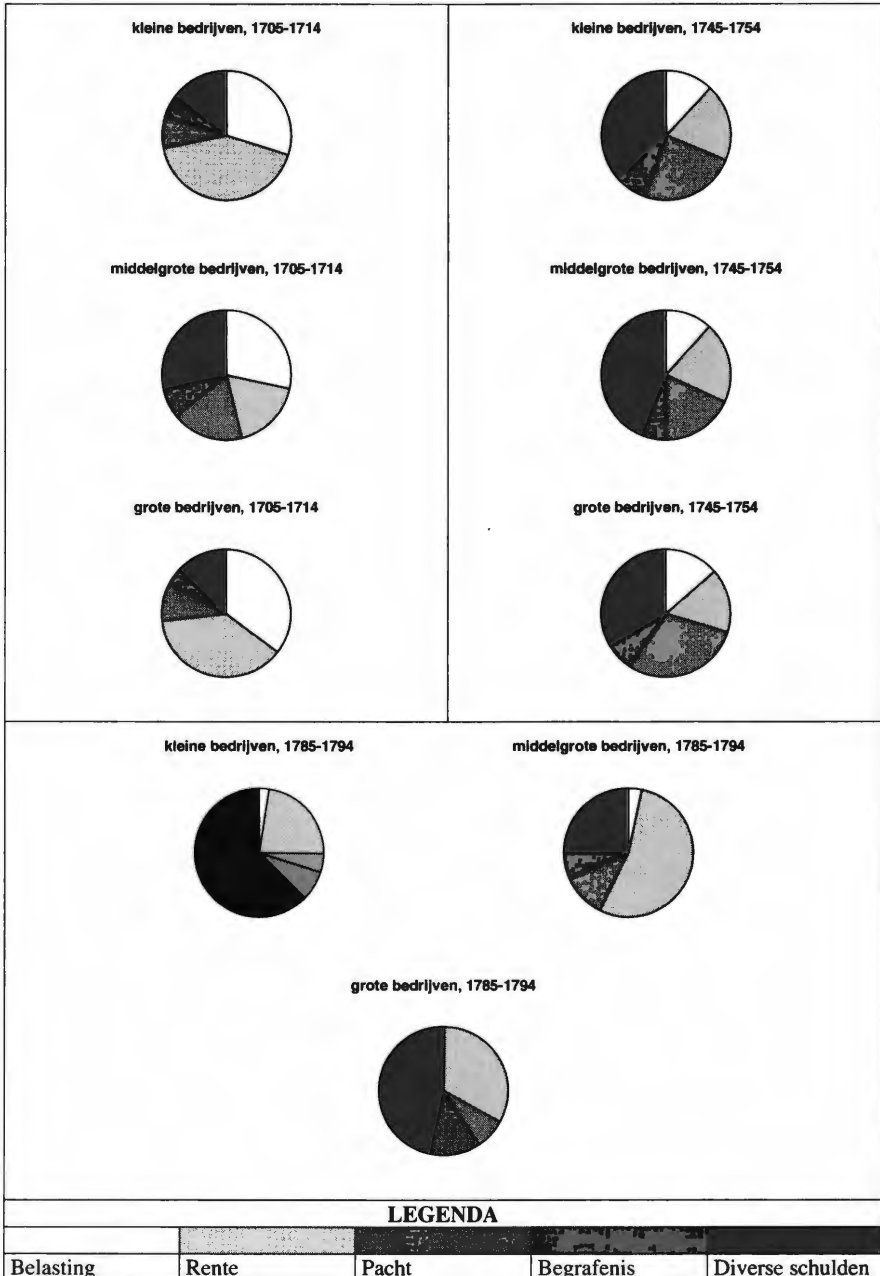
Tabel 3.5: gemiddelde waarde van de kosten per bedrijfscategorie, in groten Vlaams

Periode	Bedrijfscategorie	Belasting	Rente	Pacht	Begravenis	D. S.
1705	Klein	7207	10056	1939	1437	3483
-	Middelgroot	6873	4330	4354	1797	6976
1714	Groot	25576	27200	6743	3389	9320
1745	Klein	1206	1945	2366	824	3696
-	Middelgroot	2737	4816	4212	1517	10412
1754	Groot	7464	8736	15867	3984	18252
1785	Klein	380	3609	745	1162	9850
-	Middelgroot	1122	17770	3727	2174	8280
1794	Groot	105	16295	3820	6359	23142

Zeer duidelijk blijkt de vermindering van de fiscale lasten in nominale termen. Opnieuw kunnen met betrekking tot renten enkele interessante conclusies getrokken worden. Eerder stelden we voor de periode 1705-1754 een daling van het aantal huishouden met renten vast. Parallel daaraan deed zich een daling van het kapitaalsvolume voor, uitgezonderd bij de middelgrote bedrijven waar het gemiddelde bedrag zelf lichtjes steeg. De bedragen namen dus enkel bij de midden categorie grotere maten aan. Deze trend zette zich nog sterker door na 1750. Een groter aandeel huishoudens verkreeg kredieten door renten terwijl het kapitaalsvolume bijna verviervoudigde. We merken wel op dat de kleine bedrijven nu eveneens een iets grotere geldvraag vertoonden. Het aandeel bedrijven met renten daalde wel lichtjes maar het gemiddelde kapitaalsvolume nam wel toe. Nogmaals vinden we voor de tweede helft van de eeuw de bevestiging van de vermindering van pacht, in de eerste helft deed zich wel een lichte toename voor. De diverse schulden kenden een grote toename in de eerste helft, nadien verzwakte deze stijging of deed er zich zelfs een daling voor (middelgrote bedrijven). Een uitzondering hierop zijn de kleine bedrijven: zij kenden de sterkste stijging pas in de tweede helft. Tot slot vermelden we een algemene toename van de begrafeniskosten na 1750. Een mooie begravenis werd door menigeen naar waarde geschat. Om het belang van de verschillende soorten kosten binnen het geheel beter toe te lichten en om een duidelijker beeld te krijgen van de onderlinge evoluties opteerden we opnieuw voor een visualisering van bovenstaande tabel in enkele diagrammen.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Grafiek 3.1: aandeel van de verschillende soorten schulden

SIGER ZEISCHKA

Belastingen en renten maakten volgens de staten van goed op kleine en grote bedrijven rond 1710 bijna drie vierde uit van de totale kosten. Op middelgrote bedrijven was dit niet eens de helft. Beduidend groter was het aandeel van de diverse schulden op deze boerderijen. In de eerste vijftig jaar van de eeuw verminderden zowel het aandeel van de belastingen als van de renten op alle bedrijven. Een uitzondering zijn opnieuw de middelgrote bedrijven met een lichte stijging van het aandeel van renten. Het resultaat is wel dat de verschillende componenten in de structuur van de kosten ongeveer overal dezelfde verhoudingen vertoonde. Eén derde van de uitgaven ging naar belastingen en renten. De rest werd voornamelijk met diverse schulden en pachten opgevuld. In de laatste vijftig jaar van de eeuw tekenden zich opnieuw heel nieuwe verhoudingen af. Het aandeel dat door de fiscus werd opgeslorpt, smolt als sneeuw voor de zon. Vadertje staat (hoofd-, bestiaalgelden etc.) en meneer pastoor (tienden) wisten nog slechts een niemendalletje binnen de totale kosten van een bedrijf binnen te rijven! Een groot aandeel van de betalingen ging voortaan naar de renten. Dat de koplopers de middelgrote bedrijven waren, is niet verwonderlijk gezien hun grote geldhonger die we eerder vaststelden. Eén pond op twee ging naar de afbetaling van renten. Het aandeel voor pacht kende net zoals de belastingen een forse afslanking. Zeer opvallend is het vrijwel onbewogen aandeel van de begrafeniskosten. Gelijk welke bedrijfscategorie, altijd was het aandeel even groot (circa 5 à 6 % van de totale kosten) en door de tijd heen veranderde er eigenlijk niets aan. Een lichte toename deed zich evenwel voor op de grote bedrijven rond 1790. We wijzen er echter nogmaals op dat dit cijfer op slechts vijf bedrijven gebaseerd is, zodat we toch met de nodige omzichtigheid deze trend moeten benaderen.

IV. De saldovermogens van de Zaffelaarse landbouwers

Brengen we de twee vorige paragrafen samen, dan krijgen we een inzicht in de saldovermogens van de Zaffelaarse landbouwers. Dit saldovermogen definiëerden we als het vermogen (te ontvangen renten, pachten en schulden, inboedel en de contante penningen) verminderd met de kosten (te betalen renten, pachten en schulden, belastingen en de begrafeniskosten). Op deze wijze kunnen we het saldovermogen van de landbouwers nagaan.

We houden dezelfde groepen aan als bij het onderzoek naar de vermogens. Wel wordt een extra groep toegevoegd, namelijk deze van een negatief saldovermogen (doet zich voor wanneer de kosten groter zijn dan de vermogens). De laagste saldovermogens waren dus negatief, de eerste groep in de positieve cijfers ging van 0 tot 100 £ Vlaams, de tweede van 100 tot 300 £ Vlaams en al wie een groter saldovermogen had dan 300 £ Vlaams kwam uiteraard in de hoogste saldovermogensgroep terecht. In de onderstaande tabel geven we voor alle perioden weer hoeveel bedrijven er onder de vier saldovermogensklassen vielen. We geven eveneens de samenstelling van deze saldovermo-

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

gensklassen weer. Telkens staan twee cijfers tussen haakjes vermeld. Dit zijn percentages. Het eerste werd berekend ten opzichte van het aantal bedrijven in een saldovermogensklasse ('horizontaal lezen') en het tweede ten opzichte van het aantal bedrijven binnen de bedrijfscategorie ('verticaal lezen'). In de kolom van alle bedrijven duiden de percentages op het aandeel van de saldovermogensklasse binnen het totale aantal bedrijven.

Tabel 4.1: aandeel bedrijven per saldovermogensklasse, absoluut en procentueel (tussen haakjes)

Periode	Saldovermogensklasse	Alle bedrijven	Klein	Middelgroot	Groot
1705	< 0 £ VI.	24 (57)	9 (37,5/53)	9 (37,5/56)	6 (25/75)
	0-100 £ VI.	12 (29)	7 (58/41)	5 (42/31)	-
1714	100-300 £ VI.	5 (12)	1 (20/6)	2 (40/13)	2 (40/25)
	300 £ VI.	-	-	-	-
1745	< 0 £ VI.	12 (29)	6 (50/26)	5 (42/38)	1 (8/20)
	0-100 £ VI.	19 (46)	14 (74/61)	4 (21/31)	1 (5/20)
1754	100-300 £ VI.	6 (15)	2 (33/9)	3 (50/23)	1 (17/20)
	> 300 £ VI.	4 (10)	1 (25/4)	1 (25/8)	2 (50/40)
1785	< 0 £ VI.	8 (20)	5 (62/19)	3 (38/30)	-
	0-100 £ VI.	12 (29)	10 (83/38)	2 (17/20)	-
1794	100-300 £ VI.	11 (27)	8 (73/31)	3 (27/30)	-
	300 £ VI.	10 (24)	3 (30/12)	2 (20/20)	5 (50/100)

Rond 1710 had een meerderheid van de Zaffelaarse bedrijven een kostensaldo dat hoger lag dan de baten. Deze groep die een negatief saldovermogen had, was vrij gelijkmatig verdeeld onder de verschillende bedrijfscategorieën. Ook de laagste positieve klasse was vrij gelijk verdeeld, zij het dan wel dat grote bedrijven er niet in voorkwamen. De schaarse bedrijven die een saldovermogen van meer dan 100 ponden Vlaams hadden, waren voornamelijk middelgrote en grote bedrijven. We kunnen binnen de afzonderlijke klassen van een vrij gelijkmatige spreiding spreken. Zeer rooskleurig kunnen we de financiële toestand rond 1710 zeker niet noemen, gezien het grote aandeel van de negatieve saldovermogens. Veertig jaar later was de situatie reeds veel verbeterd. Nog slechts één op drie bedrijven kampte met 'structurele tekorten'. De gelijkmatige spreiding was echter verdwenen. De middelgrote en grote bedrijven hadden een veel kleiner aandeel in de rode cijfers dan de kleine bedrijven die rond 1750 de helft van de negatieve saldovermogens voor hun rekening namen. Dit neemt niet weg dat de evolutie binnen de kleine bedrijven veel rooskleuiger geweest was, zo blijkt uit dezelfde tabel. Eén op vier kleine bedrijven zat

SIGER ZEISCHKA

nog in de schulden terwijl dit bij de middelgrote bedrijven nog ruim één op drie was. Dit verschil bleef behouden in de tweede helft van de eeuw. Rond 1790 was het aandeel bedrijven met rode cijfers beduidend groter binnen de middelgrote bedrijven (één op drie) dan in de categorie van de kleine bedrijven (een op vijf). Het aandeel van de negatieve saldovermogensklasse nam nog af maar kende geen halvering zoals in de eerste helft van de eeuw. Een nipte meerderheid van alle bedrijven behoorde op het einde van het Ancien Régime tot de twee hoogste saldovermogensklassen. Dit was een verdubbeling in vergelijking met de situatie van 1750. Ook bij de grote bedrijven merken we de verbetering. 75 % van hen zat in het begin in de schulden, tachtig jaar later behoorden ze allemaal tot de hoogste saldovermogensklasse. We wijzen er nogmaals op dat slechts een handvol grote bedrijven bestudeerd werd (8, 5 en 5 voor de respectievelijke perioden). Toch geven ook zij blijk van deelname aan de trend van verbetering. Algemeen genomen kunnen we stellen dat de financiële situatie van de Zaffelaarse bedrijven doorheen de achttiende eeuw steeds verbeterde; steeds meer bedrijven kwamen in een hogere saldovermogensklasse terecht. We brengen in herinnering dat het verloop van de vermogens parallel liep tussen de kleine en middelgrote bedrijven. Door een verschil binnen de kosten is er dus geen parallellisme wat betreft de saldovermogens.

Ook het gemiddelde saldovermogen per klasse en per bedrijfscategorie onderwerpen we aan ons onderzoek. De waarden zijn groten Vlaams, tussen haakjes de tegenwaarde in £ Vlaams.

Tabel 4.2: gemiddeld saldovermogen volgens saldovermogensklasse, in groten Vlaams

Periode	Sl dv. (£ Vl.)	Alle bedrijven	Klein	Middelgroot	Groot
1705	< 0	- 25388,2 (-106)	-29141 (-121)	-9945,7 (-41)	-42921,8 (-179)
	0-100	4536,5 (19)	4443,2 (19)	4667,2 (19)	-
1714	100-300	21734,4 (91)	19565 (82)	19032,5 (79)	25521 (106)
	> 300	-	-	-	-
1745	< 0	-13218 (-55)	-6238,6 (-26)	-18242,2 (-76)	-29976 (-125)
	0-100	5883,7 (25)	5262,2 (22)	8134,2 (34)	5583 (23)
1754	100-300	19623,8 (82)	21707,5 (90)	12793,6 (53)	35947 (150)
	> 300	55814,2 (233)	37068 (154)	65618 (273)	60285,5 (251)
1785	< 0	-18822,3 (-78)	-14139 (-59)	-26627,7 (-111)	-
	0-100	5341,5 (22)	5889,7 (25)	2601 (11)	-
1794	100-300	21959,5 (91)	23485,3 (98)	17890,6 (75)	-
	> 300	130802,4 (545)	51322 (214)	104994 (437)	188814 (787)

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

De evolutie van de bedrijven die na de eindrekening nog schulden hadden, vertoont een eigenaardig verloop waarbij de middelgrote bedrijven opnieuw een uitzonderingspositie innamen. Op kleine en grote bedrijven daalde het tekort doorheen de eerste helft van de achttiende eeuw. Nadien steeg het opnieuw, behalve op de grote bedrijven waar zich geen bedrijven met tekorten meer voordeden. Op de middelgrote bedrijven met schulden was er nooit van een daling sprake. Wie niet uit de rode cijfers kwam zakte steeds verder weg. In alle andere saldovermogensklassen deed zich een volgehouden stijging voor. Een uitzondering is de klasse van 0-100 £ Vlaams bij de middelgrote bedrijven na 1750. Daar deed zich een gevoelige daling voor. Binnen deze groep van middelgrote bedrijven deed zich na 1750 een polarisatie voor. Wie zich in de laagste twee saldovermogens bevond – dit was rond 1790 nog steeds de helft van de bedrijven (net zoveel als middelgrote bedrijven met gekochte gronden!¹⁴) – kende een verslechtering van de financiële toestand. Wie meer dan 100 pond had werd steeds rijker. Deze polarisatie is niet terug te vinden in de andere bedrijfscategorieën waar alle klassen steeds rijker werden. We benaderen de saldovermogens ook even per bedrijfscategorie. We geven het gemiddelde nominale saldovermogen per bedrijfscategorie aan.

Tabel 4.3: gemiddeld saldovermogen per bedrijfscategorie, in groten Vlaams

Periode	Klein	Middelgroot	Groot	Alle bedrijven
1705-1714	-12447,1	-1756,9	-25811,1	-10883
1745-1754	5074,9	3486,5	26425	7174,9
1785-1794	12694,2	18897,9	188814	35685,3

Opnieuw vinden we de bevestiging dat voor de kleine bedrijven in de eerste helft van de eeuw de verbetering het grootst was. We stelden al vast dat het aandeel van bedrijven met tekorten veel meer afnam vóór 1750 dan erna. Ook nu onderkennen we dezelfde evolutie. Het gemiddelde saldovermogen nam het sterkst toe vóór 1750. Nadien was de stijging niet zo uitgesproken. Het omgekeerde geldt voor de middelgrote bedrijven. De eerder gestelde polarisatie verdwijnt in deze benadering omdat de twee tegengestelde evoluties elkaar enigszins opheffen. Algemeen genomen deed zich een stijging voor, het sterkst in de tweede helft. Het aandeel van de huishoudens die rijker werden, vergrootte na 1750 en de verrijking was groter van omvang dan de verarming van de twee laagste vermogensklassen zodat uiteindelijk voor de hele bedrijfscategorie toch een forse stijging aan de orde was. Bij de grote bedrijven lijkt de stijging zich voornamelijk in de tweede helft van de eeuw voorgedaan te hebben. We herhalen de mindere betrouwbaarheid van de resultaten voor deze bedrijven.

¹⁴ Ibidem, p 111.

SIGER ZEISCHKA

Alvorens onze resultaten opnieuw met deze van enkele andere studies te vergelijken, plaatsen we de baten (vermogens) en kosten nog eens tegenover elkaar. Op deze wijze krijgen we een inzicht in de oorzaken van de evoluties die zich binnen de saldovermogens voordeden. We houden het enkel op een benadering via de bedrijfscategorieën en niet via de vermogens- en kostenklasse. Deze laatste is trouwens onmogelijk want de grenzen tussen de vermogensklassen zijn niet dezelfde als de grenzen tussen de verschillende kostenklassen.

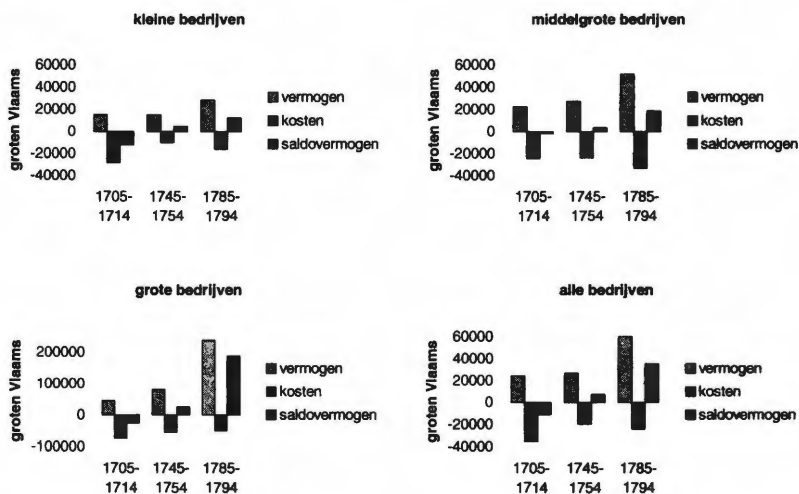
Tabel 4.4: gemiddelde nominale vermogens en kosten per bedrijfscategorie, in groten Vlaams

Periode	Klein		Middelgroot		Groot		Alle bedrijven	
	Verm.	Kosten	Verm.	Kosten	Verm.	Kosten	Verm.	Kosten
1705-1714	15591	28038	22574	24331	46418	72229	24331	35214
1745-1754	15114	10039	27182	23696	80729	54304	26942	19767
1785-1794	28443	15748	51973	33075	238536	49722	59803	24118

Het verschil tussen de vermogens en de kosten zijn de saldovermogens. Deze gaven we eerder mee. We nemen de cijfers op in onderstaande grafieken. Op deze manier wordt het mogelijk de evolutie van de saldovermogens beter te begrijpen. We behandelen elke bedrijfscategorie apart. De toename van de saldovermogens bij de kleine bedrijven voor 1750 is enkel en alleen te wijten aan de inkrimping van de kosten. Het zuivere vermogen bleef omzeggens stabiel. Nadien duwde het vermogen de saldovermogens de hoogte in, wel enigszins afgeremd door stijgende kosten. Op middelgrote bedrijven deed zich in de eerste helft van de eeuw slechts een kleine stijging van de saldovermogens voor. Deze werd zowel door een stijgend vermogen als door dalende kosten veroorzaakt. Nadien namen de vermogens veel sneller toe dan de kosten zodat finaal een stijging van de saldovermogens het resultaat was. Dezelfde evolutie vinden we terug op de grote bedrijven met deze nuance dat er geen stijging van de kosten was in de tweede helft van de eeuw.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Grafiek 4.1: gemiddelde vermogens, kosten en smogens per bedrijfscategorie, in groten Vlaams

Vergelijking van de Zaffelaarse saldovermogens met andere gemeenten

Nu enigszins inzicht verkregen werd in de saldovermogens van de Zaffelaarse landbouwbedrijven uit de achttiende eeuw, achten we het nuttig de resultaten met deze van andere studies te vergelijken. Hoe rijk was Zaffelare? In absolute cijfers brachten we op deze vraag reeds een antwoord. Vergelijken betekent echter dat we kunnen achterhalen of Zaffelare in het Vlaamse land als arm of rijk doorging. De eenvoudigste vergelijking wordt opnieuw met Melsele gemaakt. Deze studie heeft dezelfde opdeling van de verschillende saldovermogensklassen.

Tabel 4.5: procentueel aandeel van de onderscheiden saldovermogensklassen te Melsele¹⁵

	1680-1692	1740-1748	1780-1792
< 0 £ Vl.	46,9	33,8	29,2
< 100 £ Vl.	42,2	44,6	29,2
100-300 £ Vl.	7,8	16,9	27,8
> 300 £ Vl.	3,1	4,7	13,8

¹⁵ G. Van der Hertten, op. cit., p 152. Opmerking: we hebben deze wel herberkend, in de originele verhandeling vonden we enkele rekenfouten. De nieuwe resultaten wijken slechts weinig af van de foutieve.

SIGER ZEISCHKA

Ook in Melsele was er een duidelijke toename van de welvaart. Vergelijken we met de percenten van Zaffelare dan stellen we vast dat Zaffelare een 'rijkerere' gemeente was dan Melsele. Het aandeel van de bedrijven met tekorten lag te Melsele in de tweede helft van de achttiende eeuw lichtjes hoger: circa 5 % rond 1750 en circa 10 % rond 1790. Het aandeel bedrijven met een saldovermogen van hoger dan 300 ponden Vlaams ligt te Zaffelare beduidend hoger dan te Melsele. Rond 1750 heeft de hoogste klasse in Melsele een aandeel van nog geen 5 %, terwijl in Zaffelare dit 10 % bedroeg. Nadien verhoogte het verschil zelfs: te Melsele noteren we rond 1790 een aandeel van minder dan 14 %; voor Zaffelare berekenden we een aandeel van 24 %.

Voor Nevele werden de resultaten per bedrijfscategorie berekend. De grenzen tussen de keuterboeren, de kleine en middelgrote en de grote bedrijven zijn dezelfde als deze die wij stelden tussen klein, middelgroot en groot. De auteurs berekenden een 'meubilair saldo', hieronder vielen het roerend bezit en de korte termijnschulden¹⁶. Rentelasten werden niet meegerekend zodat we een overschatting van de welvaart krijgen ten opzichte van onze benaderingswijze waar de rentelasten wel in de berekeningen verwerkt werden. We geven voor Nevele aan hoeveel bedrijven van bepaalde categorie in een klasse van het meubilair saldo thuishoren.

Tabel 4.6: procentueel aandeel van de bedrijfscategorieën in de onderscheiden klassen van het 'meubilair saldo' te Nevele¹⁷

Periode	Meubilair saldo	Keuters	Klein en Middelgroot	Groot
1680-1719	< 0 £ Vl.	40	27	12
	0-100 £ Vl.	60	42	48
	100-500 £ Vl.	-	4	36
	> 500 £ Vl.	-	-	4
1720-1759	< 0 £ Vl.	18	15	12
	0-100 £ Vl.	81	79	26
	100-500 £ Vl.	1	6	56
	> 500 £ Vl.	-	-	6
1760-1795	< 0 £ Vl.	13	4	-
	0-100 £ Vl.	84	12	13
	100-500 £ Vl.	3	84	48
	> 500 £ Vl.	-	-	39

¹⁶ C. Schelstraete ea., op. cit., p 88.

¹⁷ Ibidem, p 90-91.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Vergelijken we vooreerst de bedrijven kleiner dan twee hectare ('klein' in Zaffelare, 'keuters' in Nevele). Beduidend meer kleine bedrijven in Zaffelare hadden tekorten. Of dit aan het meerekenen van de rentelasten ligt, is moeilijk te achterhalen. Vermoedelijk niet want het aandeel kleine bedrijven (in Zaffelare) met renten lag niet zo hoog. De meeste keuters te Nevele vielen in de klasse met een meubilair saldo tussen 0 en 100 ponden Vlaams. Deze percentages liggen heel wat hoger dan in Zaffelare met als gevolg dat er in Nevele veel minder keuters waren met een meubilair saldo groter dan 100 ponden Vlaams dan kleine boeren te Zaffelare met een saldovermogen van meer dan 100 ponden Vlaams. Op het einde van de achttiende eeuw had slechts 3 % van de keuters te Nevele meer dan 100 pond, in Zaffelare was dit 42 %! Voor de middelgrote bedrijven geldt net hetzelfde tot en met het tweede derde van de eeuw. De bedrijven met tekorten kwamen meer voor in Zaffelare maar een minder sterke aanwezigheid in de klasse van 0 tot 100 pond zorgde ervoor dat er in Zaffelare meer bedrijven waren met een saldovermogen dat groter was dan 100 pond. Op het einde van het Ancien Régime was de situatie van de middelgrote bedrijven in Nevele veel gunstiger dan te Zaffelare. 84 % in Nevele had meer dan 100 pond terwijl dit in Zaffelare slechts 50 % was. Voor de grote bedrijven is vergelijken moeilijker gezien de minder betrouwbare resultaten voor Zaffelare. Toch is het duidelijk dat de bedrijven met schulden ook in deze bedrijfscategorie meer voorkwamen in Zaffelare dan te Nevele. Rond 1750 is de situatie vrij gelijk wanneer in de beide plaatsen circa 60 % van de grote bedrijven meer dan 100 pond bezat. Nadien stellen we vast dat de grote bedrijven doorgaans meer dan 100 pond hadden. Enkel te Nevele kwam men er nog tegen die minder hadden. Dit neemt niet weg dat er te Zaffelare wel degelijk grote bedrijven met minder dan 100 pond geweest kunnen zijn. We herhalen dat we slechts vijf grote bedrijven bestudeerden. Deze vijf kwamen wel allemaal in de hoogste klasse terecht.

Houden we rekening met het feit dat in onze berekeningen rentelasten wel werden meegeteld en in de studie over Nevele niet, dan lijkt een onderschatting voor de Zaffelaarse resultaten vast te staan. Voor Zaffelare stellen we vast dat we van een financiële polarisatie kunnen spreken (dit stelden we al in het 'interne onderzoek' voor Zaffelare vast), zeker als we vergelijken met Nevele. Relatief veel huishoudens verkeerden in de negatieve klassen, maar een vrij groot deel van de Zaffelaarse bedrijven wist zich, zowel in vergelijking met Melsele als met Nevele, op te werken tot een niveau van boven 100 pond.

V. Kredietverschaffing: leningen en renten

Met deze paragraaf betreden we een nog quasi onontgonnen gebied in de Vlaamse sociaal-economische historiografie. Sinds P. Deprez¹⁸ er in 1966 de aandacht op vestigde is nog geen diepgaand en uitgebreid onderzoek gedaan naar kapitaalstromen tussen stad en platteland en naar de financiering van het platteland in het algemeen. Het is dan ook de bedoeling van deze paragraaf om aan te tonen dat boedelbeschrijvingen bij dit onderzoek nuttige bronnen kunnen zijn.

Korte termijnleningen

We geven vooreerst mee op hoeveel vermeldingen 'geleend geld' we onze resultaten konden baseren. Voor de eerste periode, 1705-1714, waren dit er 34; rond 1750 27 en in de laatste periode, 1785-1794, vonden we nog 19 vermeldingen terug. Van wie leende men geld? We gingen het belang van verwantschappen na. Wanneer de eiser van het geld dezelfde naam had als de erflater of diens echtgeno(o)t(e), dan beschouwen we deze persoon als een familieverwante. Natuurlijk werden ook personen waarvan de bron vermeldde dat ze verwant waren, meegeteld. We berekenden ook het gemiddelde bedrag dat men van familie en niet-familie ontleende. We presenteren alle resultaten in de onderstaande tabel. De bedragen staan in groten Vlaams.

Tabel 5.1: korte termijnleningen aan de landbouwbedrijven te Zaffelare

Periode	Aantal	Verwant/niet verwant	Bedrag verw./niet verwant
1705-1714	34	17 (50 %) / 17 (50 %)	1929 / 1177
1745-1754	27	9 (33,3 %) / 18 (66,6 %)	1676,4 / 1350
1785-1794	19	11 (58 %) / 8 (42%)	1787 / 1374,1

We geven eveneens het belang van de niet-Zaffelaarse inbreng aan. Eén familielid uit de eerste periode woonde in Wachtebeke. In de tweede periode, rond het midden van de eeuw, vonden we twee geldschietters uit Gent en één uit Laarne. Voor zover na te gaan waren deze drie niet verwant met één van de ouders uit de desbetreffende boedelbeschrijvingen. In de laatste periode vonden we geen aanduidingen van 'vreemde' kredietverschaffers. Algemeen genomen lijkt het lenen van geld een lokale bedoening.

Verder kunnen we aanstippen dat het belang van de verwantschap voor de kortetermijnleningen niet te onderschatten is. In de middenperiode was één op

¹⁸ P. Deprez, Hypothekaire grondrenten in Vlaanderen gedurende de 18de eeuw, in: Tijdschrift voor Geschiedenis, 1966, 79, pp 142-148.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

drie geldschieters familie van het lenende huishouden. In de eerste en laatste periode was dit de helft of meer. Nemen we de hele achttiende eeuw in beschouwing dan kwam in 46,25 % van de leningen het geld van verwanten. Net hetzelfde percentage werd berekend door C. Schelstraete en medeauteurs. Zij kwamen (voor Nevele) op 45 % uit¹⁹. Opvallend is ook dat men gemiddeld grotere bedragen uitleende indien het om familieleden ging, zeker rond 1710 waren de verschillen vrij groot.

Analyse van de uitgegeven renten

Frequentie en aantal van de uitgegeven renten. Renten werden weinig uitgegeven in Zaffelare. Rond 1710 vonden we vijf bedrijven terug die van anderen nog kapitalen of interesten tegoed hadden. Dit was ongeveer 12 % van alle bedrijven. Rond 1750 was dit opgelopen tot 14 % (6 bedrijven). Een fenomenale boom deed zich evenwel in de tweede helft van de eeuw voor: rond 1790 hadden 51 % van de bedrijven (21 van de 41) aan anderen geld tegen interesten uitgeleend.

Welke bedrijven gingen als 'inheemse' kredietverschaffers door? In onderstaande tabel geven we het absolute aantal bedrijven weer per periode dat renten had uitgegeven. Tussen haakjes staat hoeveel procent dit was ten opzichte van het aantal bedrijven binnen de bedrijfscategorie.

Tabel 5.2: aantal bedrijven die krediet verschaften, absoluut en procentueel (tussen haakjes)

Periode	Klein	Middelgroot	Groot	Alle bedrijven
1705-1714	1 (5)	4 (25)	-	5 (12)
1745-1754	1 (4)	2 (15)	3 (60)	6 (15)
1785-1794	4 (15)	1 (10)	5 (100)	10 (24)

Vooraf de middelgrote en grote bedrijven schreven renten uit. Na 1750 deed zich een algemene stijging voor. Op het einde van de bestudeerde periode was net geen kwart van de landbouwers een kredietverschaffer. Onder hen valt opnieuw de zwakkere plaats van de middelgrote bedrijven op, zeker in vergelijking met de kleine bedrijven. Mogelijk kon geen stijging plaatsvinden omdat zij de actiefste groep bleken te zijn bij het aankopen van gronden. Ze spendeerden hun geld aan grond en niet aan de uitgaven van renten. De kleine bedrijven blijken dit laatste wel meer te doen. Zij kochten dan ook minder gronden op.

¹⁹ Ibidem, p 111.

SIGER ZEISCHKA

Een vergelijking van de Zaffelaarse onderzoeksresultaten is gewenst ten einde de betrouwbaarheid te toetsen en een breder kader te schetsen. De uitbreiding van de kapitaal aanbieders deed zich ook te Nevele voor. Daar steeg het aandeel van aanbieders van 7 % naar 9 %, over de hele achttiende eeuw beschouwd²⁰. Dit is een lager aandeel dan te Zaffelare, de stijging is ook te verwaarlozen.

Hoeveel rentes gaf men als kredietverschaffer uit? Ook dit gingen we na. In de periode rond 1710 werd telkens slechts één rente per bedrijf uitgegeven. In de periode 1745-1754 was dit doorgaans ook zo. Uitzonderingen hierop waren één middelgroot bedrijf dat op het ogenblik van het opstellen van de staat twee rentes had uitgegeven en een groot bedrijf met maar liefst vijf renten. Voor de kleine en middelgrote bedrijven bleef de situatie onveranderd na 1750. Rond 1790 hadden ze allemaal slechts één rente uitgegeven op een klein bedrijfje na dat twee keer als kredietverschaffer optrad. De spectaculairste wijziging deed zich voor onder de grote bedrijven: slechts ééntje gaf nog een enkele rente uit, twee bedrijven gaven er twee uit, ééntje drie en het laatste van de vijf grote bedrijven was tien keer als kapitaalverschaffer opgetreden. Zondermeer kan worden gesteld dat de grote bedrijven als de kapitaalverschaffers bij uitstek (onder de lokale landbouwers) doorgingen.

Grootte van de kapitalen en intrestvoeten. De laatste aspecten van de renten die uitgegeven werden en die we in het kader van deze verhandelingen konden bestuderen, betreft de kapitalen en de intrestvoeten.

We behandelen eerst de kapitalen die uitgegeven werden. In theorie zijn er twee methoden. De eerste is de gemakkelijkste: de bron vermeldt de som van het kapitaal. De tweede is een theoretische reconstructie. Indien het kapitaal niet gekend is, kan het berekend worden indien de intrestvoet, de intrest en de periode waarvoor deze betaald werd, gekend is. In de te ontvangen renteaanduidingen kwam dit laatste niet voor. We kunnen dus enkel afgaan op wat de bron rechtstreeks te kennen geeft. De kapitalen staan in groten Vlaams uitgedrukt, tussen haakjes opnieuw het equivalent in £ Vlaams.

Tabel 5.3: grootte van de gemiddelde kapitalen, in groten Vlaams

Periode	Gem. kapitaal	Aantal kapitaalvermeldingen
1705-1714	2221,8 (9,25)	5
1745-1754	10852,3 (45,2)	9
1785-1794	17356 (72,3)	36

²⁰ Ibidem, p 107.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Zeer duidelijk blijkt het relatief kleine belang van rentes rond 1710, althans vanuit het perspectief van het aanbod bekeken. Niet alleen werden slechts weinig renten door een klein aantal bedrijven afgesloten; de bedragen waren ook niet zo groot. Er deed zich wel een gevoelige toename van de bedragen voor. Deze evolutie werd ook in Nevele vastgesteld²¹. Ook het aantal kapitaalvermeldingen ligt aan de lage kant. Samen met de toename van het aantal renten dat per bedrijf werd uitgegeven (vooral de grote bedrijven) en de verhoogde verspreiding van het aantal bedrijven dat renten uitschreef, moet deze kapitaalverhoging voor een wezenlijke stijging van het aanbod van geld gezorgd hebben. Gesteld dat van het aanbod slechts gebruik werd gemaakt indien er de behoefte toe was, met andere woorden indien de vraag voldoende sterk was, kunnen we vermoeden dat ook de bedrijven steeds meer en steeds grotere kapitalen gingen verbruiken.

Tot slot de intrestvoeten. Hoe hoog lag de prijs voor het geld? Het antwoord kan op twee manieren gevonden worden. Ofwel gaan we af op wat de bron rechtstreeks meegeeft: de 'penningen'. Hoeveel penningen diende men als intrest te betalen? Een andere manier is de reconstructie van de intrestvoet die mogelijk is wanneer het kapitaal, de intrest en de periode waarvoor de intrest diende betaald te worden, gekend is. De eerste methode levert ons de volgende resultaten op. We berekenden de gemiddelde penning per periode. We geven mee over hoeveel aanduidingen het gaat en zetten de penningen om in procentuele intrestvoeten. We baseerden deze berekeningen niet enkel op de landbouwersgroepen maar op het volledige statenbestand teneinde de betrouwbaarheid te verhogen.

Tabel 5.4: gemiddelde intrestvoeten volgens de staten van goed (directe methode)

Periode	Gem. penning	Aantal penningvermeldingen	Intrestvoet in %
1705-1714	16	4	6,25
1745-1754	20	7	5
1785-1794	24,6	14	4,06

Deze resultaten liggen in de lijn van de resultaten van C. Schelstraete: de rentevoet lag tussen de 4 en 6 % in de achttiende eeuw²². De daling van de rente heeft de stijging van de uitgifte van rentes zeker niet tegengewerkt. Integendeel, het geld werd goedkoper. De opkoop van gronden kon, aangezien renten goedkoper werden en dit binnen de gevoelige toename van de vermogens. De tweede methode bracht iets lagere intrestvoeten op. De daling is ook

²¹ C. Schelstraete ea., loc. cit.

²² Ibidem, p 106.

SIGER ZEISCHKA

minder sterk. Opnieuw geven we aan op hoeveel aanduidingen de berekeningen gebaseerd zijn. Voor de middenperiode waren evenwel geen aanduidingen voorhanden.

Tabel 5.5: gemiddelde intrestvoeten volgens de staten van goed (reconstructie)

Periode	Aantal verwerkte aanduidingen	Intrestvoet in %
1705-1714	3	4,46
1745-1754	-	-
1785-1794	20	3,68

We nemen aan dat door de geringe inflatie in de achttiende eeuw de nominale en reële rentestand niet ver uiteen lagen.

Analyse van de aangepane renten

Frequentie en aantal van de aangepane renten. Het aantal huishoudens dat zich op lange termijn geld verschafte door renten kwam reeds kort aan bod. De middelgrote bedrijven waren ditmaal geen uitzondering. Een daling deed zich voor om dan later opnieuw te stijgen totdat rond 1790 iedereen een langetermijnlening was aangegaan (69 – 47 – 100 %). Op de grote bedrijven was dit eveneens het geval (100 – 20 – 40 %). Onder de kleine bedrijven hield de daling van het aandeel bedrijven met renten ook na 1750 aan (53 – 47 – 42 %). Voor alle bedrijven samen onderkennen we een daling gevolgd door een stijging (68 – 43 – 56 %).

Hoeveel renten dienden ter aanschaffing van het benodigde kapitaal?

Tabel 5.6: gemiddeld aantal aangepane renten per bedrijfscategorie

Periode	Klein	Middelgroot	Groot	Alle bedrijven
1705-1714	2,3	2,09	2,3	2,25
1745-1754	1,2	1,8	1	1,5
1785-1794	1,8	1,5	2,5	1,7

Zeer algemeen genomen kunnen we stellen dat wanneer een bedrijf renten had, het er zelden meer dan twee waren. Een kleine uitweiding omvat de samenstelling van de kapitaalvragers. We geven weer hoeveel procent van de renten door een bepaalde bedrijfscategorie opgeslorpt werd.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Tabel 5.7: procentueel aandeel van de verschillende bedrijfscategorieën in de aangegane renten

Periode	Aantal renten	Klein	Middelgroot	Groot
1705-1714	63	33,3 %	36,5 %	30,2 %
1745-1754	26	53,8 %	42,3 %	3,9 %
1785-1794	40	50 %	37,5 %	12,5 %

Grootte van de kredieten en intrestvoeten. We bekeken deze financiële aspecten reeds vanuit het standpunt van de aanbieders. Vanzelfsprekend doen we dit ook vanuit het standpunt van de vragende partijen, we beschikken immers over veel meer materiaal over de vraag dan over het aanbod. Voor alle renten berekenden we de volgende gemiddelde kapitalen (in groten Vlaams, de ponden staan tussen haakjes).

Tabel 5.8: grootte van de gemiddelde kapitalen, in groten Vlaams

Periode	Gem. kapitaal	Aantal kapitaalsvermeldingen
1705-1714	8185,733 (34,1)	30
1745-1754	10123,25 (42,2)	12
1785-1794	14783,91 (61,5)	22

Slechts eenmaal konden we een reconstructie van het kapitaal maken. Het ging om een rente van een middelgroot bedrijf uit de laatste periode (rond 1790). Het betrof een intrestsom van 1760 groten Vlaams over een periode van vier jaar aan een intrestvoet van een 25ste penning. Het gereconstrueerde kapitaal bedroeg 11000 groten Vlaams (45,8 £ VI.). We menen over net voldoende materiaal te beschikken om een 'bedrijfsdifferentiatie' door te voeren. We gaan dus na hoe groot het gemiddelde bedrag per bedrijfs categorie was. We merken wel op dat het hooguit een impressie kan geven. De waarden staan opnieuw in groten Vlaams. Tussen haakjes staat op hoeveel kapitaalsvermeldingen de berekening gebaseerd is.

Tabel 5.9: grootte van de gemiddelde kapitalen per bedrijfs categorie

Periode	Klein	Middelgroot	Groot
1705-1714	5811,5 (8)	3305,7 (7)	11729 (15)
1745-1754	3500 (4)	10466,5 (6)	42000 (1)
1785-1794	13377,4 (7)	14054,9 (11)	19250 (4)

SIGER ZEISCHKA

We interesseren ons voornamelijk voor de kleine en middelgrote bedrijven. Aan het begin van de achttiende eeuw waren de kapitalen van de kleine bedrijven aanzienlijk groter dan deze van de middelgrote bedrijven. Eerder stelden we ook al vast dat het aandeel van renten in de kosten groter was bij kleine dan bij middelgrote bedrijven. We constateerden eveneens een continue daling van het aandeel huishoudens met renten onder deze kleine bedrijven. Zondermeer kan gesteld worden dat het belang van renten voor kleine bedrijven nooit groter was dan rond 1710. Zeker in vergelijking met de middelgrote bedrijven was de rentelast vrij groot. De gevolgen van de zware crisissen uit de late zeventiende eeuw zinderden mogelijk het langst onder de kleine boeren na. C. Schelstraete komt tot dezelfde conclusies: 'De middelgrote en grote boeren hebben zich vlugger hersteld van de crisis dan de keuterboertjes²³'. Nadien verkleinden de bedragen die de kleine bedrijven op lange termijn leenden wel, net zoals het aandeel huishoudens met renten. Een ander verloop stellen we vast met betrekking tot de middelgrote bedrijven. Er deed zich wel een daling van de huishoudens met renten voor, maar de bedragen verdrievoudigden. Verder onderzoek zou kunnen uitwijzen of deze kleine groep die meer leende zich ook in de opkoppingen van de eerste helft van de achttiende eeuw liet opmerken. Eerder stelden we al met L. De Kezel dat dit voornamelijk het werk van de grote bedrijven geweest zou zijn. Ook na 1750 was er een duidelijk verschil tussen het verloop binnen de kleine en middelgrote bedrijven. De bedragen kenden nu een verdrievoudiging bij de kleine bedrijven en niet bij de middelgrote (hoewel de kapitalen in deze groep wel bleven stijgen). Toch daalde het aandeel van de bedrijven met renten onder de kleine bedrijven zodat het ook hier weer een kleinere groep was die meer leende. Het belang van renten bij de middelgrote bedrijven kende een toename in de breedte. De toename van het aandeel huishoudens (+ 53 %) blijkt groter te zijn dan de toename van het kapitaal (+ 34 %). Voor de hele achttiende eeuw betekende deze evolutie een omkering tussen de kleine en middelgrote bedrijven. De oorzaken waren wel volledig verschillend. Het grote belang van renten in de totale kosten bij de kleine bedrijven rond 1710 was het gevolg van de omvangrijke crisis uit de late zeventiende eeuw. Nadien verminderde het relatieve belang van de renten. Rond 1790 waren renten het belangrijkste geworden op de middelgrote bedrijven. Iedereen van deze groep had geld verkregen door renten en de grootte van de bedragen lag meer dan vier keer hoger in vergelijking met 1710. De oorzaak lag niet in een crisis; integendeel, de link met het opkopen van gronden ligt duidelijk voor de hand. Voor de middelgrote bedrijven moet de tweede helft van de achttiende eeuw als een periode van gunstige ontwikkelingen ervaren zijn. De mogelijkheid tot het opkopen van gronden kon ten volle benut worden door de steeds lagere rentestand. Op deze wijze konden de snel oplopende pachtprizen van na 1750 ontweken worden.

²³ L. De Kezel, op. cit., p 110.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Lagen de bedragen te Zaffelare hoog of laag in vergelijking met andere lokaliteiten? We stelden een tabel op met de resultaten van enkele andere studies. We zetten de resultaten van Zaffelare erbij en rekenden alles om in £ Vlaams.

Tabel 5.10: grootte van de geleende kapitalen in het Land van Waas en Zaffelare, in £ Vlaams

Moerbeke-Waas ²⁴		Stekene ²⁵		Kruibeke ²⁶		Zaffelare	
Periode	Bedrag	Periode	Bedrag	Periode	Bedrag	Periode	Bedrag
1708	22	1710-15	113	1710-19	87	1705-14	34,1
1748	193	1750-55	79	1750-59	109	1745-54	42,2
1788	164	1790-95	195	1790-94	219	1785-94	61,5

De positieve inschattingen blijken toch genuanceerd te moeten worden wanneer we een vergelijking met enkele andere gemeenten doen. In alle perioden was het kapitaalsvolume het kleinst in Zaffelare, op de beginperiode na, wanneer Moerbeke-Waas nog slechter deed. De verschillen zijn aanzienlijk. In Moerbeke en Kruibeke schieten de bedragen omhoog (meer dan een verdubbeling over de hele eeuw) terwijl in Zaffelare de bedragen 'slechts' met 80 % toenemen. Tot slot reconstrueren we de rentestand ook even vanuit het perspectief van de vragende partijen. Opnieuw gebruiken we de twee mogelijke werkwijzen. Vooreerst gebruiken we de 'directe methode' op basis van de penningvermeldingen uit de bron zelf.

Tabel 5.11: gemiddelde intrestvoeten volgens de staten van goed (directe methode)

Periode	Gem. penning	Aantal penningvermeldingen	Intrestvoet in %
1705-1714	17,2	28	5,8
1745-1754	19,4	7	5,1
1785-1794	28,5	6	3,5

²⁴ J. Baert, *Leefbaarheid en proletarisering van de agrarische sector in het Land van Waas: Moerbeke-Waas (1571-1850)*, Gent, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1996, p 238.

²⁵ M. A. Wilssens, *Bevolkingsdruk en boerenverstand: evolutie van de levensstandaard in het Waasland in de 18de eeuw*, Brussel, Gemeentekrediet, 1992, p 46.

²⁶ J. Blomme, *Bevolking, landbouw en rurale industrie in het Land van Waas, (XVIIIde eeuw)*, in: *Annalen van de koninklijke oudheidkundige kring van het Land van Waas*, 87, 1984, p 202.

SIGER ZEISCHKA

Alweer vinden we de bevestiging van de steeds lagere renten. De resultaten liggen lager dan de rentevoeten die we bij de kredietverschaffers met dezelfde methode verkregen. Volledigheidshalve maken we ook de reconstructie van de renten waar dit mogelijk is.

Tabel 5.12: gemiddelde intrestvoeten volgens de staten van goed (reconstructie)

Periode	Aantal verwerkte aanduidingen	Intrestvoet in %
1705-1714	2	5,3
1745-1754	3	2,8
1785-1794	9	2,6

Nogmaals blijkt deze methode tot veel lagere intrestvoeten te leiden. In tegenstelling tot hierboven deed de daling zich het sterkst voor in de eerste helft van de eeuw. We waarschuwen wel voor de betrouwbaarheid van de cijfers gezien het kleine aantal verwerkte aanduidingen. Dat de rentevoeten doorheen de achttiende eeuw naar een zeer laag peil evolueerden, toonden we voldoende aan. De rentevoeten plaatsen we eveneens in een ruimer kader. Voor Zaffelare namen we het gemiddelde van alle berekende intrestvoeten per periode.

Tabel 5.13: intrestvoeten in het Land van Waas en Zaffelare

Moerbeke-Waas ²⁷		Stekene ²⁸		Kruibeke ²⁹		Zaffelare	
Periode	Rentevoet	Periode	Rentevoet	Periode	Rentevoet	Periode	Rentevoet
1708	6,25	1710-15	6,25	1710-19	4-4,5	1705-14	5,4
1748	4-4,49	1750-55	4-4,49	1750-59	3-3,4	1745-54	4,3
1788	4-4,49	1790-95	4-4,49	1790-94	3,5-3,9	1785-94	3,46

Rond 1710 lag de rentevoet te Zaffelare vrij laag in vergelijking met het Waasland (enkel te Kruibeke nog lager). Rond het midden van de eeuw liggen de waarden overall zeer dicht bij elkaar. Opnieuw is Kruibeke de uitzondering. Nadien zette de daling zich enkel te Zaffelare voort, zodat er op het einde van de eeuw de rentevoet het laagst lag. We herhalen de opmerking van J. Blomme dat een daling van de rentevoet bij een verhoging van het kapitaalsvolume enkel kan indien het aanbod groter is dan de vraag³⁰. De aangehouden rente-

²⁷ J. Baert, op. cit., p 244.

²⁸ M. A. Wilssens, op. cit., p 47.

²⁹ J. Blomme, art. cit., p 203.

³⁰ J. Blomme, loc. cit.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

daling in Zaffelare kan dus mogelijk verklaard worden door de minder grote stijging van het kapitaalsvolume na 1750 (zeker in vergelijking met Stekene en Kruibeke). We blijven evenwel deze resultaten met de nodige omzichtigheid benaderen.

Enkele andere benaderingen van de renten

De kredietverschaffers kunnen we op verschillende wijzen benaderen. Eerst en vooral kunnen we het aandeel van de verwanten nagaan met dezelfde methode die we bij het geleende geld toepasten. Anderzijds kunnen we ook een opdeling maken naar sociale stratificatie. Wat was het belang van verschillende sociale groepen binnen het geheel van de kredietverschaffers? Tot slot bekijken we de verhouding tussen de Zaffelaarse en niet-Zaffelaarse kredietverschaffers. We gaan eerst het belang van familiebanden na.

Tabel 5.14: aandeel van verwanten onder kredietverschaffers, absoluut en procentueel (tussen haakjes)

Periode	Aantal renten	Verwant/niet verwant
1705-1714	63	5 (7,9 %) / 58 (92,1 %)
1745-1754	26	5 (19,2 %) / 21 (80,8 %)
1785-1794	40	4 (10 %) / 30 (90%)

Een gemiddelde doorheen de achttiende eeuw kan worden vastgesteld op 10,8 %. Dit is veel lager dan wat te Nevele gebruikelijk was. Daar werd één rente op vijf van een verwante gekocht, dit is het dubbel van wat we voor Zaffelare vaststelden.

Er kan ook een andere opdeling van de kredietverschaffers gemaakt worden. We onderscheiden enkele groepen: kerkelijke instellingen (K), armenkamers (Arm.), adel (A), particulieren (P) en 'hooggeplaatsten' (H). Onder particulieren werden individuele personen gegroepeerd waarvan we enkel de naam-aanduiding hadden. Het is dus niet uit te sluiten dat in deze groep dus toch mensen uit de elite van het dorp zitten. Onder de laatste groep vielen alle personen waarvan we een specifieke aanduiding omtrent hun beroep hebben. Dit beroep diende wel 'geleerd' te zijn. Onder de hooggeplaatsten vallen dus de advocaten, griffiers, baljuws, artsen, pastoors (als privépersoon en niet als kerkelijke instelling),...

SIGER ZEISCHKA

Tabel 5.15: socio-professionele stratificatie van de kredietverschaffers, absoluut en procentueel (tussen haakjes)

Periode	Aant.	A	Arm.	H	K	P
1705-1714	63	-	-	6 (9,5%)	2 (3,2%)	55 (87,3%)
1745-1754	26	1 (3,8%)	2 (7,7%)	1 (3,8%)	1 (3,8%)	21 (80,1%)
1785-1794	40	2 (5%)	-	4 (10%)	1 (2,5%)	33 (82,5%)

De belangrijkste groep was en bleef deze van de particulieren. In de hele achttiende eeuw namen zij ruim vier op vijf renten voor hun rekening. Enkel de 'hooggeplaatsten' konden nog iets betekenen. Opnieuw halen we de resultaten voor Nevele aan. 14 % van de renten kwamen van kerkelijke instellingen, 5 % van de armenkamer³¹. Dit is dus een veel hoger niveau dan wat we in Zaffelare aantreffen.

Ook de geografische herkomst van de kredietverschaffers kan enigszins worden ingeschat.

Tabel 5.16: geografische stratificatie van de kredietverschaffers, absoluut en procentueel (tussen haakjes)

Periode	Aant.	Gent	Mendonk	Oostakker	Zeveneken	Eksaarde	Dendermonde
1705/14	63	6 (9,5)	2 (3,1)	-	-	-	-
1745/54	26	3 (11,5)	-	1 (3,8)	1 (3,8)	-	1 (3,8)
1785/94	40	-	-	-	1 (2,5)	1 (2,5)	-

Het grootste aandeel van de niet-Zaffelaarse renteverkopers is rond het midden van de eeuw te situeren. Eén op vijf renten werd toen buiten Zaffelare gekocht. Nadien werd 95 % van de renten bij bewoners van de gemeente zelf afgesloten. We bekijken eveneens het aandeel van de betalingen dat naar niet-Zaffelaarse personen ging.

Tabel 5.17: rentebetalingen aan niet-Zaffelaarse personen

Periode	Totale bedrag	Bedrag naar niet-Zaff.	% van totale bedrag naar niet-Zaff.
1705/14	464284 gr. Vl.	37935 gr. Vl.	8,17 %
1745/54	151034 gr. Vl.	9884 gr. Vl.	6,5 %
1785/94	353040 gr. Vl.	4371 gr. Vl.	1,23 %

³¹ Ibidem, p 110.

HET FINANCIËLE WEL EN WEE

Ook hier blijkt een duidelijke afname van het belang van de niet-Zaffelaarse personen. Steeds minder kapitaal (onder de vorm van renten) kwam Zaffelare binnen. De groei die we eerder in verband met de aangekochte renten vaststelden, werd mogelijk gemaakt door de inheemse kapitaalverstrekkers. Zij waren steeds meer de geldschieters. Van een financieringsbeweging vanuit de stad naar het platteland toe, kan op basis van dit onderzoek niet gesproken worden.

Tot slot wensen we een blik te werpen op deze lokale financiers. Wie waren deze mensen? Wat was hun aandeel in de renten? We halen even de belangrijkste Zaffelaarse families. De belangrijkste familie in de achttiende eeuw te Zaffelare was de familie De Bock. Talrijke keren kwamen ze in de boedelbeschrijvingen voor. Jan Cornelis De Bock was de griffier te Mendonk. We kwamen hem veelal als prijzer en opsteller van boedelbeschrijvingen rond 1710 tegen. Een andere telg was Dominicus De Bock die in 1785 op zijn 80ste overleed en wiens staat we verwerkten. Hij was te Zaffelare baljuw en costumier. Een andere clan was deze van de van Laeres. Geron Balthazar van Laere was wetsgeleerde te Leuven en een verwant van hem, Jacobus huwde met Joanna Franchoise de Surgon, een dame van adel. Vermeldenswaardig is eveneens de familie Ongenae. Johannes Ongenae, zoon van Johannes, was van 1750 tot 1766 burgemeester van Zaffelare³². Vervolledigen we dit lijstje met de familie Dupont (Pieter Frans Dupont, uit Landegem vestigde zich als *meester ende chirurgijn* te Zaffelare in de jaren '80, waarna de Duponts – vooral in de negentiende eeuw – een belangrijke familie werden) en de familie De Vylder (Ferdinand bracht het tot costumier en prijzer op het einde van de achttiende eeuw). We gingen na hoeveel renten deze families hadden binnen de te betalen renten die we in de boedelbeschrijvingen vonden.

Tabel 5.18: aandeel van vooraanstaande families in rentebetalingen van de Zaffelaarse landbouwers, absoluut en procentueel (tussen haakjes)

Periode	Aant.	Ongenae	De Bock	Van Laere	De Surgon	De Vylder	Dupont
1705/14	63	6 (9,5)	3 (4,7)	3 (4,7)	-	-	-
1745/54	26	1 (3,8)	-	-	1 (3,8)	-	-
1785/94	40	1 (2,5)	-	4 (10)	2 (5)	2 (5)	1 (2,5)

Nemen we alle families samen dan hadden ze een aandeel binnen de renten van 19,0 % rond 1710; 7,6 % rond 1750 en 25 % rond 1790. Zeer duidelijk

³² L. De Kezel, op.cit., p 162.

SIGER ZEISCHKA

blijkt dat zij ook de algemene evolutie van de rente-uitgiften volgden. Een vrij hoog percentage deed zich in het begin van de eeuw voor, nadien daalde het om uiteindelijk in een stijging om te buigen die het aandeel op een hoger niveau dan in 1710 bracht. Dit verloop is met andere woorden tegenovergesteld aan het verloop van de niet-Zaffelaarse kredietverschaffers en aan het verloop van het aandeel verwanten. Was de vraag naar kapitaal hoog, dan leende men meer bij de autochtone inwoners en bij familieleden. In tijden van een relatief lage vraag werd meer buiten de grenzen van de eigen gemeente naar kapitaal gezocht. Of het aandeel van de belangrijke families in de betalingen evenredig was met hun aandeel in de renten blijkt uit de volgende tabel.

Tabel 5.19: grootte van de bedragen in rentetaling van de Zaffelaarse landbouwers aan vooraanstaande families

Periode	Totale bedrag	Bedrag naar bel. fam.	% van totale bedrag naar bel. fam.
1705/14	464284 gr. Vl.	193812 gr. Vl.	41,7 %
1745/54	151034 gr. Vl.	49400 gr. Vl.	32,7 %
1785/94	353040 gr. Vl.	98341 gr. Vl.	27,9 %

Een overwicht deed zich voor aan het begin van de eeuw. Slechts 19 % van de renten was bij de belangrijke families gekocht maar meer dan 40 % van de som van de terugbetalingen vloeide naar deze groep. Het overwicht rond 1750 is aan één enkele rente toe te schrijven zodat we geen besluiten kunnen formuleren. Het ging om een totaal van 43650 gr. Vl. die terug te betalen was aan M. Cl. de Surgon en die betrekking had op een lening aan een verwante van haar, Marie Franchoise de Surgon. Rond 1790 is de verhouding ongeveer gelijk. De belangrijke families gaven 25 % van de renten uit en incasseerden ongeveer evenveel.

Samenvattend vallen onze conclusies met betrekking tot kredietverschaffing zeer goed samen met de conclusies waartoe P. Deprez voor de baronie Lovendegem en het Prinselijk Land van Gavere in de achttiende eeuw kwam. Ook hij stelde een steeds grotere 'autofinanciering' van het platteland vast, samengaand met rentedalingen en steeds groter wordende kapitalen. De actieve rol van (middel)grote landbouwers staat ook voor hem vast³³.

³³ P. Deprez, op.cit., p 148.

VI. Besluit

De vergelijkingen die we zoëven maakten lieten doorschemeren dat Zaffelare geen arme gemeente was. Zelfs in vergelijking met Nevele, waar de huis- en linnennijverheid veel sterker ingeplant was, kon tot een gunstige financiële positie van de Zaffelarenaren besloten worden. Zoals overal in Vlaanderen kende Zaffelare een gevoelige welvaartsverhoging doorheen de achttiende eeuw. Deze was in de eerste plaats toe te schrijven aan de vermogens. De vermogens namen met mondjesmaat toe in de eerste helft van de eeuw, nadien stegen ze veel sterker. De belangrijkste oorzaak voor deze stijging bleek de toename van de te ontvangen schulden en renten te zijn, net zoals een toename van het cashgeld. In vergelijking met deze componenten bleven de te ontvangen pachten en de waarde van inboedel vrij stabiel. De grootste wijziging in de samenstelling van het vermogen deed zich voor na 1750. Voordien kunnen we dus gewagen van een vrij stabiel vermogenspatroon.

De lichte verhoging van de vermogens ging in de eerste helft samen met een kleine vermindering van de kosten. Als belangrijkste oorzaak van deze trend kunnen we de dalende belastingen en de minder grote rentelasten aanbrengen. De (lichte) stijging van de pacht hield de daling van de kosten niet tegen. In de tweede helft van de eeuw namen de kosten opnieuw toe, het sterkst onder de middelgrote bedrijven. De grotere rentelast is de voornaamste oorzaak hiervan. Toch kon deze kostenstijging niet verhinderen dat de eindafrekening (het saldovermogen) steeds een grotere bonus opbracht.

Steeds meer mensen leenden steeds grotere kapitalen tegen steeds lagere interestvoeten. Dit, in combinatie met een spectaculaire toename van de vermogens, kan geen mooier bewijs zijn van het vertrouwen dat men had in de toekomst. De nodige leningen werden gedaan om een eigen akkertje aan te schaffen. Dat de oppervlakte kleiner werd, werd opgevangen door de introductie van de aardappel. Andere landbouwkundige wijzigingen (verkleining van de veestapel,...) die een verlies aan inkomsten betekenden konden dan weer vervangen worden door een intensivering van de huisnijverheid. Onder de verschillende bedrijfscategorieën bleek opnieuw het middelgrote bedrijf de opvallendste bewegingen vertonen. Met name de verhoging van renten (in alle bestudeerde aspecten) kan zeer goed in verband worden gebracht met de (grond)kooprage die zich in deze middens voordeed. Voor nadere verklaringen van de vastgestelde evoluties dient men zich vanzelfsprekend te bedienen van andere onderzoeksresultaten. Onder meer het gegeven dat het om achttiende-eeuwse landbouwbedrijven gaat, maakt het noodzakelijk om dergelijke financiële gegevens te interpreteren binnen het kader van de 'landbouweconomie'. Een complexe wisselwerking tussen beide elementen ligt voor de hand. Een degelijke kennis van de achterliggende bedrijfsstructuren en allereerst de sociale verhoudingen is dan ook een eerste vereiste om tot een geïntegreerd geheel te komen.

SIGER ZEISCHKA

Tot slot wensen we nog even aan te stippen dat boedelbeschrijvingen zeer waardevolle bronnen zijn in het onderzoek naar financiële patronen (in zeer ruime zin) op het platteland. Zij vormen een bronnenreeks die ons dergelijke aspecten vanuit een plattelandsperspectief laten bestuderen. Zeer duidelijk bleek trouwens dat een oppervlakkige benadering op het niveau van vermogen of kosten en de bijbehorende kosten-batenanalyse (hoewel op zich wel nuttig) de complexiteit en de onderlinge diversiteit enigszins verdoezelt. Een grondiger studie, zoals we deze in onze licentiaatsverhandeling betrachtten, kan een meerwaarde aan het historisch onderzoek geven.